

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK
MÅNEDSSKRIFT

FEBRUAR 1985 NUMMER 2

Indhold

Johs. A. Schmidt: Den gamle købmandsgård	33
Peter Petersen: Teglværket i Ny Skovbøl	39
Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig Torben Glahn: Af en rejsedagbog fra 1818	47
Hanne Dahlkild: Gamle og nyere kvindesmykker	48
Boganmeldelser	51
Grænselandsdagbog	63

Haderslev Museum

Udstillinger:

23/2-28/2 1985: Keramiske arbejder. Heidi og Aage Birk.

16/3-29/3 1985: Ny nordisk kunst.

Foredrag arrangeret af Arkiv- og Museumsforeningen:

13/2 1985 kl. 19.30: Overarkivar Dorrit Andersen, København: Arbejder- og soldaterrådene 1918-20.

6/3 1985 kl. 19.30: Lektor Henrik Fangel, Aabenraa: Haderslev by mellem Verdenskrig og Genforening.

Flensborg Bymuseum

Udstilling: Die St. Nikolai-Bibliothek. En bogsamling fra reformationens århundrede. Åben til 3/3 1985.

20/1-3/3 1985: Billeder og teninger af Günter Messenbrink. Arrangeret af Flensborg Kunstforening.

Museet har daglig åbent kl. 10-17. Søndag kl. 10-13. Mandag lukket.

Sønderjysk Månedsskrift på lydband

Læsehandicappede kan låne Sønderjysk Månedsskrift på biblioteket. Hvert nummer indtales på lydband og udlånes.

Det sønderjyske Landsbibliotek, Aabenraa, tlf. (04) 62 25 62 kan give alle oplysninger.

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ikke.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 95,- kroner årlig (heri er medregnet MOMS og portoudgifter). Einzelnumre kan købes for 9,- kroner stykket, større særnumre eller dobbelthæfter beregnes der dog en særlig pris for.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83. Daglig kl. 9-16. Lørdag lukket.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Jane Bossen. Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 6340 Kruså.

Inger Bjørn Svensson (ansv.), H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Prøvehæfter (overskudshæfter) sendes gerne og gratis efter anmodning.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for artikler m.v., der indsendes uden aftale.

Den gamle købmandsgård

AF JOHS. A. SCHMIDT

Lektor emer. Johs. Schmidt, København, mindes sin barndom i den store købmandsgård på Torvet i Aabenraa. Og minderne koncentrerer sig naturligt om faderen og moderen, men meget naturligt også om købmandsgårdens faktotum og altmu-

ligmand, den børne- og dyrekære Chr. Meyer.

I Arthur Fang's bog »Den gamle købmandsgård« kan man læse om en lille hændelse, som bedre end mange ord belyser

det smukke forhold, der dengang bestod mellem købmand og bonde. Elias B. Muus var kun 24 år gammel, da han 1829 overtog den gamle købmandsgård i Kerteminde. En af de første dage efter hans tiltrædelse kom en alderstegen hvidhåret bonde- mand ind til ham på kontoret, og stående på sine hosesokker og med huen i hånden, betragtede han en stund den purunge inde- haver og sagde så: »Tør jeg spørge, er det vor nye far?«.

Selv om der nu ligger 62 år mellem den- ne episode og det år, i hvilket min far over- tog købmandsgården på Store Torv i Aa- benraa, var der ikke sket nogen ændring i dette gensidige tillidsforhold. Trofasthed, medleven og en usigelig forståelse for fæl- lesskabets betydning var stadig de dyder, der byggedes på, og det vedblev de at være i alle de år, min far sad som indehaver; og da min bror i 1923 overtog forretningen, følte han det som en forpligtelse at værne om, hvad tiden trods alle omskiftelser havde levnet af den gamle ånd. Ja, endnu i dag, når jeg som 79-årig har lejlighed til at stolpre rundt på de minderige lofter, føler jeg, at selv om tiden unægtelig har givet dem en ny og til moderne forhold svarende funktion, så strømmer en duft af det for- svundne miljø mig stadig i møde. Takket være min nevø Hans Schmidt's pietetsfø- lelse og traditionsbundethed er der bevaret så meget af det gamle, at det ligesom le- vendegør forbindelsen med den fortid, vi skylder så megen tak.

Det var i september 1891, forretningen på Store Torv overgik til min far. Der havde fundet en del enerverende tovtækkeri- sted forinden, og alt syntes at blive yderli- gere kompliceret, da ejeren, Peter Nielsen, midt under det hele blev indsat i Aabenraa arrest. Det viste sig senere, at den mistan- ke, der blev rettet mod ham, var totalt grundløs og alene skyldtes ondsindet slad- der. Til lykke for min far kom dette ubelej- lige »intermezzo« ikke til at influere på for-

handlingernes forløb. Arrestanten fik nem- lig lov til at forhandle videre i sin celle, og resultatet blev det for min far glædelige, at han fik ejendommen overladt til en pris af 30.000 mark, et efter den tids forhold vir- kelig anseeligt beløb. Vi fire søskende har senere undret os over, at vor far, der stam- mede fra et fattigt hjulmagerhjem i Brø- strup ved Rødding, har haft det mod og den dristighed, der krævedes for at kaste sig ud i et projekt af et sådant omfang.

Forretningen, som far overtog, var i åre- ne gået mærkbart tilbage. Der var næsten ingen byhandel, og også en stor del af bøn- derne var søgt andetsteds hen. Selve butik- ken var alt andet end rummelig, da halv- delen af facaden ud mod gaden var lejet ud til en guldsmed. Til fars fortvivlelse flytte- de denne kort efter forretningen til en an- den ejendom i byen, så far gik glip af en tiltrængt lejeindtægt. Da ethvert forsøg på at finde en ny lejer mislykkedes, bad far mor etablere en lille butik med forskelligt krimskrams og lidt brød og bagværk. Mor havde alt andet end lyst til at starte her- med, og navnlig gruede hun for, at familie og bekendte fra hendes hjemegn skulle op- dage, at hun gennem sit ægteskab var ble- vet degraderet til en ynkværdig kagekone. Heldigvis meldte der sig efter et års forløb en ny lejer, så mor kunne høre op med at bage og sælge den formkage af æggeblom- mer, rismel, sukker og piskede æggehvider, som hun havde haft sin største afsætning på.

Af personale havde far til at begynde med kun en staldkarl ved navn Christian Meyer, som han havde overtaget fra for- gængerens og i 1923 lod gå videre til sin søn. Meyer nåede ikke blot at være med til at bære fars kiste ud ved begravelsen 1939, men fortsatte med at arbejde i firmaet til sin død i en alder af et par og firs. Da min bror gjorde ham opmærksom på, at han kunne få folkepension, svarede han indig- neret »Er du da ikke tilfreds med mig?«.

Der var ikke den ting, Meyer ikke tog sig af. Han malede, kittede, kalkede, fejede og reparerede.

På lofterne holdt han en forbilledlig orden. Når bønderne om efteråret kørte kornet ind til købmanden, hejsede Meyer det med håndkraft op til lugerne og spredte det ud over gulvene, hvorefter han i løbet af vinteren med passende mellemrum vendte og drejede det med en træskovl til luftning. På sækkeloftet lå sækken i pyntelige rækker, og der forestod Meyer et større arbejde, når de i forårsmånederne skulle fyldes og ved hjælp af spillet læsses ned på bøndernes vogne. I staldene var der plads til ca. 35 heste, og især på de store torvedage havde han travlt med at få vogne og dyr anbragt, så der stadig levnedes plads til ud- og indkørsel.

Drikkepengene udgjorde en væsentlig del af Meyers indtægt. Min far måtte sommetider tale ham til rette, når han viste sin vrangvilje til at hjælpe en »fedtsyl af en bonde« (Meyers yndlingsudtryk!) med at spænde fra eller gøre klar til afgang. Omvendt var der ingen, der påskønnede og gengældte rundhåndethed mere end han.

Meyer var den helt store børneven. Vi sad ved siden af ham på bukken, når han kørte arbejdsvognen med korn ud til maling på møllen eller med smør til stationen til forsendelse til Hamborg. Han stimulerede vore lege på lofterne og var ofte initiativtageren, når der spillede cirkus i baggården. Ingen kunne som han i en fart snitte en sabel eller et gevær, og han var hjælpsom, når vi blev lidt forsømmelige med vore kaniner eller duer! Takket være ham blev lofterne den ideelle tumleplads for os, og vi fire brødre har aldrig kunne mødes siden hen i livet uden at tale om Meyer og minde hans forståelse for vore behov.

Mor billigede ikke altid hans djærve måde at udtrykke sig på, og hans ordvalg og bastante historier faldt ligesom de eder, der ind imellem undslap ham, mere i vores

Mads Christian Meyer, f. 31.10. 1862 i Arrild, d. 10.5. 1949 i Sønderborg.

smag end i mors. Alligevel værdsatte mine forældre ham højt trods deres pietistiske livssyn, og Meyer indgik som et naturligt, værdifuldt led i familiekredsen.

Far var fremsynet nok til at satse mest på butikken. Det lykkedes ham faktisk i løbet af få år at oparbejde den, så den udlejede del kunne inddrages. Det varede heller ikke længe, inden han antog en lærling, og stor var lykken, da mor omtrent ved samme tid fik sin første hushjælp, og kontoret ophørte med tillige af fungere som familiens spise- og dagligstue. I de følgende år – helt op til første verdenskrig foregik takket være transportmidlernes forbedring, teknikkens gennembrud og væksten i folketallet en enorm udvikling, som medførte et vældigt opsving i butikshandelen og en tilsvarende udvidelse af personalet.

Men samtidig skortede det så vist ikke på arbejde. 50-60 skuffer måtte hver dag efterses og fyldes, og medens kunderne nu om stunder selv tager varerne i færdige pakninger ned fra hylderne, måtte ekspedienterne dengang fylde alt, hvad der fore-

fandtes, i poser og pertentligt måle og afveje det hele. Ganske vist var arbejdstem-poet ulige mere sindigt og butikkerne holdt åbent fra 7 morgen til 7 aften og selv om søndagen et par timer, såvel før som efter kirketid. Men alligevel står det for mig, som om far og hans folk havde fuldt op at gøre hele dagen. En lykke var det, at kunderne ikke var forjagede, men var indstillet på at måtte vente, til turen kom til dem. For mange frembød der sig herved en kærkommen lejlighed til at slå en sludder af med nabokonen eller med min far, der havde en sjælden evne til at kunne passiare, medens han baksede med vægtene eller stod og noterede de forskellige poster i kundens kontrabog.

En købmands varekundskab måtte, da alt solgtes i løs vægt, og begrebet ensartethed var ukendt, være meget stort. Når min far fik lagt fem slags svesker fra forskellige lande frem for sig på disken, kunne han uden tøven sige, hvor de kom fra. Hans kendskab til krydderiernes mangfoldighed var da også imponerende. Mon det da kan overraske, at uddannelsen til købmand dengang strakte sig over seks år? – og inden han ansås for værdig til at drive egen forretning, gik han mindst ti år som kommis eller butikssvend, som det kaldtes.

Min far havde således i en årrække været førstemand i en større detailhandel, inden han som trediveårig erhvervede sig ejendommen på Store Torv.

Kontoret var naturligvis forretningens kraftcentrum. Af inventar var der såmænd ikke andet end en skrivepult, en telefon, et pengeskab, en knaldhård sofa med plads til fire, et stort udtræksbord og en mængde stole.

På væggen hang en plade med indskriften:

»Arbejd, som om du skulle evigt leve!

Men lev, som om du skulle dø hver stund«.

Jeg husker, at synet af dette kærneord

godt somme tider kunne drage samtalen ind på et mere åndeligt spor. Men ellers var det unægteligt de livsnære, økonomiske problemer, der optog sindene.

Her var det, at bønderne fik deres korn vurderet og prisen fastlagt. Der kunne jo være stor forskel i bonitet og fugtighedsgrad. Intet under, at far bredte kornet ud på bordet, følte på det og lugtede til det og tog den hollandske vægt i brug, inden han afgav sit skøn.

På lignende måde foregik det inden andelsmejeriernes gennembrud med det smør, bønderne kom kørende med. Her var forskellen i bonitet snarere ulige større! Fra billeder af gamle landbohjem ved de fleste, hvorledes der langs væggene var hylder, hvor der var anbragt fade med mælk, beregnet til at skumme fløden af. Det var behovet for at få deres egne produkter afsat eller udvekslet med andre goder, der førte bønderne til byen. Derfor så købmanden da langt oftere manden fra det større brug, medens den mindre landmand måtte vente alt for længe, inden han havde nok at falbyde. For far var det ofte en pine at måtte forklare en husmand, der måske var en bedre kunde, at han ikke kunne give ham samme pris for smørret. Han kviede sig naturligvis ved at sige, at der var gået alt for mange dage, inden det var blevet kærnet, og at smørret i mellemtiden havde samlet en del støv. Den uensartethed i udseende og smag, smørret således frembød, blev der til en vis grad rådet bod på ved, at det hele æltes sammen, at der pyntedes lidt på farven, og at det endelig presses ned i dritler. Det smør, der ikke kunne afsættes i Aabenraa (og det var det meste), blev sendt til Hamborg, og ikke sjældent var den pris, der her blev givet, ikke høj nok til at dække udgifterne.

På kontoret fik bønderne serveret kaffe. I købmandsgården på Store Torv i Aabenraa, er der aldrig, som det vist ellers var skik, blevet trakteret med brændevin. Der

har heller aldrig hørt et brændevinsbrænderi til virksomheden; men til gengæld blev der ikke sparet på kaffen. Endnu lyder der for mine øren det råb, som mange gange hver dag sendtes op til køkkenet: »To, tre, fire mand til kaffe«. Mor kom ofte ned for at deltage i passieren, da hun kendte mange af bønderne, og især konerne gerne ville snakke med hende. Til kaffen serveredes en bastant galopkringle eller en skærekage, som udmærkede sig ved sin levedygtighed. Kun op mod jul hændte det, at der blev budt på noget så fint som klejner og pandekager. De bønder, der gerne ville have en smøg, fik budt en cigar med det fornemme navn »Meine Spezialität«. Men kvaliteten har næppe svaret til navnet. Andre, som foretrak en skrå, vidste, at der i den første skuffe under disken i butikken lå et lille udvalg til fri disposition. Den saks, der lå ved siden af, vidnede om, hvor stærkt der blev gjort brug af denne viden.

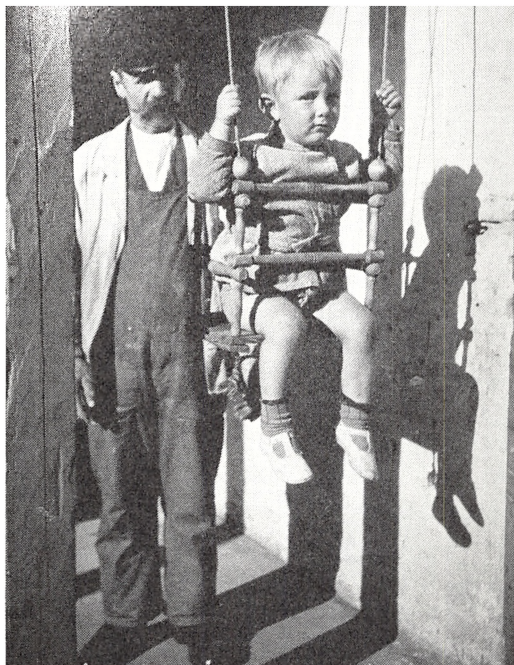
Størst travlhed rådede der på de store markedsdage. Der skelnedes mellem kreaturmarked, grisemarked, gøglermarked og sirupsmarked. Det var anden fredag i december, bønderne kom kørende i særligt stort tal til byen for at gøre juleindkøb i al almindelighed, men specielt for at købe sirup. Inden de tog hjemmefra, vidste de nøjagtigt, hvor de spændte fra, hvad og hvor de ville købe, og hvor meget det måtte koste. Vinduesudstillingerne havde ingen interesse, da de holdt sig til de forretninger, deres forældre og bedsteforældre havde været vant til at komme i. For vor emsige Christian Meyer var det et problem at få alle hestene anbragt, da de 35 båse, der stod til rådighed, allerede var fyldt kl. 9 om morgenen, men hans evne til at skaffe plads på anden vis var fantastisk, og han delte vore trofaste kunders irritation, når mulighederne for anbringelse var udtømte.

I butikken var der i dagene forud truffet omfattende forberedelser med at pakke sukker, mel, kaffe, krydderier osv. i poser

Chr. Meyer gik så at sige »i arv« i mere end 50 år fra den ene ejer til den næste i firmaet på Store Torv i Aabenraa.

af forskellig størrelse, så ekspeditionen kunne gå hurtigt fra hånden. I kælderen stod sirupstønderne parate til den store efterspørgsel, og der regnedes med en ikke mindre afsætning på brændevin og rom. Når sirup var så efterspurgt, skyldtes det, at der op mod jul bagtes uendelige mængder af brune kager, og at der ikke fandtes et hjem, hvor der ikke stod sirup på bordet. Ja, der var endog dem, der kom sirup på fedtemad! For vor hygiejniske tid, hvor der helst skal være en vaskekumme i hvert lokale, lyder det helt barokt, at påfyldningen af sirup og petroleum godt kunne foregå på samme tid. Siruppen flød alt for langsomt til, at en kommis skulle kunne nøjes med at stå og se på det. Skulle der bagefter være brug for lidt håndvask, stod der uden for stalddøren et vandtrug, der også kunne benyttes til dette formål.

Chr. Meyer som barnepige. Han var en stor børne- og dyreven; han gjorde indsigelse, hvis bønderne efter hans mening ikke behandlede deres heste godt, og han var en slags legeonkel for købmandsslægtens børn gennem flere generationer. Her er han fotograferet ca. 1930 med den nuværende ejer Hans Schmidt.

Omsætningen på sådan en sirupsdag var anseelig. Af gamle optegnelser fremgår, at der kunne sælges op imod 200 l brændevin, og at salget af rom og gammel vin ikke var stort mindre; også kaffe var en stor salgsartikel, og der var bønder, som drog hjem med 60-70 pund rå kaffebønner i en sæk. – At købe 10 pund tobak var ikke ualmindeligt for en storryger, og »Meine Spezialität« var den cigar, der gik flest af. Sukker solgtes i stor stil i form af sukkertoppe, og mel, svesker og krydderier købtes til brug for en længere periode. Hvad der endelig solgtes af sirup, overgår vist totalt nutidsmenneskets fantasi.

Det er indlysende, at også min mor havde mange gøremål. Foruden de mange kopper kaffer og alt det bagværk, der servere-

des, havde hun at sørge for lærlingene og de yngste af kommis'erne, som boede hos og spiste med ved alle måltider. Selv om mor var meget sød mod dem, havde hun et vågent øje med, hvordan de opførte sig, og ikke få tyverier var hun den første, der kom på sporet af. Vi havde dog engang under første verdenskrig en pige, hvis systematiske udnyttelse af butikens fristelser helt undgik hendes opmærksomhed. En skibskaptajn, der havde hendes søster i sin tjeneste og havde grebet hende i tyveri, ringede en dag til mor for at fortælle, at der gennem længere tid i hans hus var foregået sortering af forskellige varer, og at pakker i hobetal derfra sendtes til kærester ved fronten eller hjem til moderen i Graasten. En tredje søster, som tjente hos en skibsruder i byen, havde også vist sig upålidelig, og alle tre var på deres friaftener travlt optaget af at pakke og forsende tyvekoster. Med sans for den rette effekt, sørgede kaptajnen for, at de tre piger blev sagt op samtidigt, så moderen, der jo var med i komplottet, kunne få dem hjem til Graasten på en og samme dag.

Efter evne vågede mor også over de unges moral. Hun var selv vokset op i et pietistisk hjem, og det var blevet en ufravigelig lov for hende, at hun ikke blot, som det hed, skulle holde sin egen sti ren, men også hjælpe andre dermed, når de var blevet betroet i hendes varetægt. Mon ikke denne hendes opgave lettedes noget ved, at de unge dengang havde så lang en arbejdsdag, at de, når det blev aften, ikke havde andet ønske end hurtigst muligt at komme til ro?

Mange har heldigvis den glæde at kunne se tilbage på en lykkelig barndom. Selv mener jeg – med rette eller urette – at have været privilegeret. Jeg har endda haft den lykke, at mit fædrene hjem stadig er i familiens eje. Lad mig slutte med en kompliment til indehaveren, der så trofast værner om de værdier, der har præget det.

Teglsten, 22×10×4,5 cm fra teglværket i Ny Skovbøl. Foto: Helge Thomsen.

Teglværket i Ny Skovbøl

AF PETER PETERSEN

Den nu 90-årige Asmus Hansen, Ny Skovbøl, har fortalt fhv. overlærer Peter Petersen, Ny Skovbøl, om det gamle teglværk på hans hjemegn og om det slidsomme arbejde, som var dagligdag for både mennesker og dyr.

I 1965 købte jeg seks tønder land, som ligger ned til stranden i Ny Skovbøl, på sydkysten af Åbenrå Fjord. Området er meget bakket, men ca. 1 tønde land er jævnt – planeret – og flere steder fyldt med stumper af teglsten. Der lå også store, kløvede sten, som måtte være syldsten, grundsten til store bygninger.

Naboerne fortalte mig, at der havde ligget et teglværk, ja hele tre teglværker havde ligget her i Ny Skovbøl med blot et par hundrede meters afstand.

Jeg skrev gennem årene naboernes beretninger om teglværkerne ned. Især fortalte den nu 90-årige Asmus Hansen mig meget. Dette fortalte stof danner grundlaget for min beretning om teglværksvirksomheden i Ny Skovbøl.

Asmus Hansens far, Hans Peter Hansen, arbejdede på teglværket, og Asmus Hansens første erindring om dette arbejde er, at en mand, Hans Christian Hansen, kørte leret hen til faderen og læssede det over i

en stor kasse, større end et spisebord. Kassen stod på fire solide ben. Faderen klaske-
de så leret ned i en lille kasse, så det sprøj-
tede til alle sider. Denne kasse var en form
til to mursten. Stenene blev pudset af, og
faderen lavede to sten mere i en anden
form. Han bar så begge forme hen til den
plane tørreplads, hvor stenene blev lagt på
nogle brædder.

Lerbjerg og tipvognene

I nærheden af teglværket var en stor bakke,
som kaldtes lerbjerget. Fra lerbjerget lå
der tipvognsspor, og med tipvogne kørte
man leret ned til teglværket.

Lerbjerget blev udgravet i trappeforme-
de bænke. I nederste bænk lå tipvognsspo-
ret, og på en højereliggende bænk stod
mændene og gravede leret frit og kastede
det ned i tipvognene. Når bænken var ud-
gravet i tipvognens niveau, flyttede man
sporene ind mod lerbjerget, og således ved-
blev man at flytte sporene og udgravning-
en.

Asmus Hansen fortalte videre, at tipvog-
nen blev læsset af to mænd, som derpå
skubbende den til teglværket og tippede le-
ret i en dyb kasse, hvorfra en tredje mand
læssede det i æltemaskinen.

Ned til teglværket var det »medbjerg«
det meste af vejen, og derfor stod de to
mænd bag på tipvognen. Blev farten for
stærk, bremsede de tipvognen med en træ-
stang, som de gennem en jernbøjle stak ned
ved hjulet. Der var kun de to mænd til at
læsse, skubbe og læsse af.

Kørsel til og fra stranden

En jagt, ført af skipper Meyland fra Åben-
rå, sejlede kullene til teglværket. Jagten
kunne ikke sejle helt ind til bredden, og der
var ingen bro, som fartøjet kunne lægge til
ved.

Jagten sejlede så tæt til kysten, som
bundforholdene tillod, og kullene blev
skovlet ned i en fladbundet pram og roet så

langt ind, som hestene for en vogn kunne
bunde. Kullene blev læsset på vognen, og
så trak hestene vognen på land og op over
strandskrænten ad den stejle vej. Imens
blev prammen igen læsset med kul.

Det tog et par dage at tømme jagten for
kul på den måde. Havde man stor bestil-
ling på sten og derfor travlt, skulle losnin-
gen af kul gå rask, og så læssedes kullene
i tre pramme, og tre vogne fra Stenneskjær
kørte kullene op til teglværket. Teglværket
ejedes af brødrene Brix på gården Sten-
neskjær ved Gammel Skovbøl.

Lise og Max

Det var de samme to heste, dér gennem
alle årene fra 1900 til 1908, mens Asmus
Hansens far var på teglværket, trak kulvog-
nen ad den stejle vej gennem kløften til
teglværket. Andre heste, som undertiden
blev spændt for kulvognen, kunne ikke kla-
re det svære træk. De blev »brækket« for
brystet.

At blive »brækket« betød, at heste blev
så ømme foran på brystet, at de ikke kunne
holde ud at have seletøj på. Var det rigtig
slem, fik de sår på bringen.

Dette havde man et udmærket lægemid-
del for. Man tog nogle sorte skovsnegle og
lagde dem under seletøjet, og så heledes
sårene meget hurtigt. Det var mærkeligt,
at sneglene kunne helbrede sårene, men de
hjalp altid. Når hestene skulle have sårene
behandlet med snegle, fik de en »smæk«
på. Smækken var 30-40 cm i højden og
lavet af sækkelærred.

Endnu tungere end at trække kulvognen
op var det at trække æltemaskinen og alt
det øvrige maskineri på teglværket. Kun
Lise og Max kunne klare rundkørselen
med teglværkets maskineri. Blev andre he-
ste sat til det, blev de ikke blot »brækket«,
men blodet strømmede dem ud af næsen af
overanstrengelse. Det viser, hvor tungt ar-
bejdet var.

I dag må man undre sig over, at der ikke

Fra den gamle op- og nedkørsel mellem stranden og »Teglgården«, Gamle Teglværksvej. Foto: Kristine Birkkær Petersen.

brugtes tre heste til dette arbejde.

Sorte snegle brugtes også til at smøre vognenes træksler med. Også til dette virkede sneglene udmærket.

Når det var kaffetid om eftermiddagen, vidste hestene det nøje – de havde faktisk klokken med, sagde Asmus Hansen. Så stod de stille og ventede foran en buk, hvorpå der var en foderkrybbe. Hestene fik så et foder, og arbejderne fik eftermiddagskaffe.

Om aftenen, når klokken var syv, stod hestene også stille – nu var dagens arbejde forbi for dem.

Når det var fyraften, kom hestene på græs i sommertiden. Om efteråret blev de fodret på stalden. Sent om aftenen blev hestene affodret, fik det sidste foder.

»Vi havde ikke behov at hente hestene, når de var i marken«, fortalte Asmus Hansen. »Far kaldte bare: »Kom nu, Lise og Max!« og så kom de. De andre heste kom aldrig, når der kaldtes, de måtte hentes. Men det var aldrig mere end et par dage,

vi havde andre heste fra Stenneskjær. De kunne ikke holde arbejdet ud, de blev »brækket«, og efter et par dages forløb blev de afleveret igen. Kun vore to gamle heste kunne udholde det strenge arbejde.

Hver lørdag hentede far og jeg foderet til hestene på Stenneskjær. Hestene levede godt og blev passet godt, og derfor kunne de klare at trække vognen med kullene på og at trække maskineriet. Hestene var vant til at slæbe – man slæbte dengang.«

Vejen ned til stranden gik langs haven og ned over skrænten til stranden, sagde Asmus Hansen. Han vidste ikke, at den skrænt, hvor vejen havde været i hans barndom, i 1958 var styrtet i havet. Men det har ingeniør Kjeld Schmidt, som ejede et hus i kløften ved stranden, fortalt mig.

Asmus Hansen fortalte videre: »Far og jeg var en søndag kørende med et læs sten til Varnæs Vig til Hattesen på hotellet. Nede ved Hans Lock traf vi en af Brixerne, og han talte tysk og spurgte: »Wo sind die Pferde gewesen?«

Han troede sikkert, at stenene skulle have været kørt »bagom« – altså, at far havde villet sælge stenene udenom regnskabet og stikke pengene i sin egen lomme. Men det kunne ingen få far til. I så fald kunne Brixerne jo have puttet far i lommen.«

Arbejdet på teglværket ophører

Asmus Hansen fortæller: »Samarbejdet mellem far og Brixerne gik godt i mange år.

Hver lørdag, når jeg kom fra skole, gik jeg ind på Stenneskjær og hentede pengene til far. Summen, jeg skulle have, havde far skrevet op på et stykke papir. Jeg fik pengene, gav dem til far, og han afregnede så med folkene på teglværket.

Så slap kullene op. Brixerne sagde til far: »Du kan jo blot bestille nogle kul hos skipper Meyland.«

Far bestilte så kullene, men da Meyland ville have sine penge, ville Brixerne ikke betale, for de havde ikke bestilt kul. Far betalte så kullene, men blev uenig med Brixerne og forlod teglværket i Ny Skovbøl i 1908.

Vi flyttede til Skelbæk mellem Åbenrå og Styrptom. Der, hvor amtsgården nu ligger, var der et lerbjerg, og på teglværket, der lå helt ned til chausseen, fik far arbejde som teglmester.

Teglværk – brændeovn, maskiner og drift af teglværket

Asmus Hansens far var fra Egersund. Der havde han lært teglværksarbejdet på et af de store teglværker, som Egersund og området omkring Nybøl Nor var og er så bekendt for.

I Egersund var de fleste teglværksarbejdere fra Polen eller Tyskland. I Ny Skovbøl var det egnens egne folk, som arbejdede på teglværket.

Hans Peter Hansen kom til Ny Skovbøl teglværk i 1900 og boede i det hus, som fabrikant Hans Gram, Vojens, nu ejer.

Men huset var ikke så stort dengang. Der hørte så megen jord til huset, at der kunne holdes et par køer, men familien havde ikke tid til at passe køer, og Lise og Max kunne udmærket æde det græs, som voksede på marken.

Og endelig var der menneskene, som skulle drive hele foretagendet. Foruden Hans Peter Hansen, som benævntes teglmester eller teglbrænder, var der de to arbejdsmænd på teglværket. De læssede tipvognen med ler fra lerbjerget og skubbede den hen til æltemaskinen. En mand førte de to heste, som trak æltemaskinen, og en anden mand stod og fyldte leret i maskinen. Med en håndpumpe skaffede man vand til ælteværket. Asmus Hansens mor stod ved maskinen og skar lerstrimlen ud til de færdige sten, som Asmus Hansens ældre bror kørte på trillebør til lufttørring i tørreladen. Når tørreladerne var fyldte, blev stenene lufttørret på brædder på den planerede mark.

Efter skoletid skulle Asmus Hansen og hans søster, Tinne, hjælpe til på teglværket. De skiftedes til at skære stenene ud og til at køre hestene, som trak hele maskineriet.

Børnene overtog altså ofte moderens arbejde. Hun skulle jo passe huset og lave mad.

Teglmesteren skulle først og fremmest passe teglovnen, men skulle ellers være overalt for at få arbejdet til at glide.

Der var således altid 7-8 mennesker i arbejde ved teglværket.

Asmus Hansen ved ikke, hvor mange sten, der blev fremstillet på Ny Skovbøl teglværk. Men fra Augustenborg findes en fortegnelse over teglværker. Den nævner, at i 1852 havde Christian Thomsen, Bovrup, Varnæs sogn, et teglværk, hvor tre fabriksarbejdere og en håndlanger i løbet af et år kunne fremstille 115.000 sten – altså 28.750 sten pr. mand. Og på Hans Festersens teglværk i Felstedskov producerede ti

fabriksarbejdere og fem håndlangere samme år 500.000 mursten og 60.000 tagsten. Hver mand fremstillede her i gennemsnit 33.333 mursten og 4000 tagsten.

Ganske naturligt ser det ud til, at jo større virksomheden er, jo større er produktionen pr. arbejder.

Fremstillingsmåden havde ikke ændret sig fra 1852 til 1908. Kun havde teglværket i Ny Skovbøl fået tipvogne på skinner til at transportere leret frem til æltemaskinen.

Tipvogne på skinner var en næsten utrolig arbejdsbesparelse og arbejdslettelse. Før skulle man på svært håndterlige, tunge trætrillebøremed jernombundne træhjul skubbe leret frem. Hvis det lod sig gøre, kørte man hjulet på brædder lagt i forlængelse af hinanden, men brædderne blev glatte af ler – enten skulle manden balancere på brædderne eller gå med et ben på hver side af dem, mens han masede den tungtlæssede trillebør frem. Ofte skred hjulet ved siden af brættet og sad fast i lerpløret, eller trillebøremed væltede.

Teglværksarbejde regnedes for det tungeste arbejde, der gaves – det gjaldt gravning af leret, læsning i æltemaskinen og transport af sten til og fra tørring og ind i og ud af brændeovnen.

Den meste transport på et teglværk foregik med de klodsede trillebøremed, som var grove i materialet, for at de kunne holde til den tunge last. I Ny Skovbøl var trillebøremedens hjul 25-30 cm brede, for at de ikke skulle synke i lerbunden.

Forbedringer skete kun langsomt. En gammel teglværksarbejder fra Nybøl sagde til mig i 1979: »Den største opfindelse, der er indført på teglværkerne, er trillebøremed gummidæk. Hvor blev det dog let at køre trillebør.«

På Ny Skovbøl teglværk fremstillede man både mursten og tagsten og endda drænrør.

Angående drænrør fortalte Asmus Han-

sen om en daglejer fra Stenneskjær. Han skulle køre et læs drænrør fra teglværket til en gård i Tumbøl. Da ingen på gården ville hjælpe med at læsse rørene af, løftede daglejeren blot sidefjælene på vognen, og alle rør trillede ned på jorden – de fleste revnede eller knækkede helt.

Fremstilling af mursten

Når tipvognen var skubbet til ælteværket, blev leret tippet over i en stor kasse, som var en halv meter dyb. En mand fyldte derfra leret ned i ælteværket og blandede det samtidig med blødt sand, altså havsand, og flere store metalsnegle æltede ler og sand og vand sammen. Ælteværket blev, som hele maskineriet, hele tiden holdt i gang af to heste.

Nede ved maskinen skubbedes det gennemæltede ler af stålsnegle frem i en lang strimmel på et bredt, tykt bræt, og der stod en arbejder og skar stenene ud i den bredde, som de skulle have. De blev udskåret med en jernramme, der skar fire sten ud på én gang. For hver 1000 sten blev der trykket et stempel ned i en sten. Stenen blev påstempelt: NY SKOVBØL.

Ofte var det jo Asmus Hansen eller Tine, der skar stenene ud. »Vi dansede ikke på roser som børn – vi blev ikke spurgt dengang,« sagde Asmus Hansen.

Stenene blev straks, fire og fire, læsset i to rækker på en to meter lang, flad trillebør og kørt til tørreladen eller tørrepladsen og stablet op. Der brugtes to trillebøremed, en blev læsset, mens den anden kørte stenene væk.

Når stenene var halvtørre, blev de skilt med en kniv, så de kunne tørre indvendig. Samtidig blev de snittet skarpt af i kanterne, »sniffet«, så de så pæne ud. For at stenene kunne blive helt tørre, blev de vendt på alle fire sider.

Man strøg stenen om sommeren, mens vejret var behageligt at arbejde ude i. De tørre, rå sten kunne ligge længe, dels på

reoler i de tre tørrelader, dels i det fri. Stenstablerne stod så tæt, at der netop var plads til, at trillebøren kunne køre mellem dem.

Om vinteren brændtes stenene i brændeoovnen. Når stenene var helt lufttørrede, blev de på trillebør kørt hen til ovnen og stablet på en bestemt måde op til 4-5 meters højde.

Brænding i ovnen

En mand kørte 50-60 sten ad gangen hen i ovnen. Det var et anstrengende arbejde krumbøjet at køre stenene ind gennem den lave ovndør, der var rund foroven. Asmus Hansens far satte stenene på plads i ovnen. De stod på den lange, smalle kant, så flammerne rigtigt kunne trænge op mellem dem. Det varede et par dage, inden ovnen var fyldt med regelmæssigt ordnede rækker af sten mellem fyrkanalerne. Når ovnen var fyldt, blev ovndøren muret til.

Ovnen var ca. 8 m lang og 6 m bred og 6 m høj. Dens tag var spidst. Ydermurene var meget tykke, og i hver længdevæg var der fire fyråbninger, lukket med svære jernluger. Ovnen havde ingen skorsten – tegltaget var ikke understrøget, og derfor kunne røgen trække ud gennem tagstens mellemrum. I hver gavlspids var der en åbning i muren, hvor røgen også kunne trække ud. Flammer og røg skulle suge sig ind mellem stenene, og røgen sive ud i luften. Ovnen blev udvendig pakket tæt med brændte sten, så den kunne holde på varmen under brændingen.

Når alt var parat, blev der fyldt kul i de otte fyrhuller.

Asmus Hansen fortæller: »Ville ilden ikke brænde, tog far haglbøssen, åbnede en lille klap i fyrlågen og skød et skud ind i fyrhullet. Det gav luft, og ilden brændte. Som regel blev der kun skudt i ét fyrhul, men en sjælden gang skød far i 3-4 fyrhuller.

En gang imellem jog far en jernstang ind

i fyrhullet og ragede op i gløderne. Så blev der smidt en skovlfuld kul ind, og sådan fortsattes i alle otte fyrhuller.

Man begyndte småt med fyringen og fyrede så mere og mere – stærkest i den sidste uge.

Brændingen varede 2-3 uger, alt efter stenenes brug. I al den tid skulle brændingen overvåges døgnet rundt. Men far var så vant til brænding, at han kunne lægge sig til at sove mellem fyringerne. Han vågnede altid, når der skulle lægges flere kul på.

Det var en meget krævende opgave at være teglmester. Man kendte jo ikke, som i dag, til termometre og de mange andre kontrolapparater til at måle temperaturen i ovnen og omkring stenene. Teglmesteren skulle ved dygtighed, erfaring og fornemelse sørge for, at temperaturen hele tiden var rigtig, så stenene blev gloende helt igennem. Men fyringen måtte ikke blive for voldsom, for så kunne det hænde, at stenene smeltede, og hele stenmængden, ja selv ovnen, kunne brænde sammen til én klump – og så var alt ødelagt.

Far kunne se, når stenene var brændt rigtigt. Så blev ilden slukket, men fordi stenene var helt gloende, måtte de stå i ovnen i 2-3 uger, inden de blev taget ud og kørt til lagerpladsen.«

Når stenene var taget ud af ovnen, kunne det ofte være tilfældet, at ovnen havde taget skade af den stærke varme. Egentlig skulle en murer reparere den, men Hans Peter Hansen havde lært murerhåndværket, og han kunne selv reparere ovnen. Det var fordi han både var murer og havde lært at brænde sten, at han fik arbejdet som teglmester.

Drænrør

Man lavede også drænrør på teglværket i Ny Skovbøl. Leret til dem blev på en maskine presset ud i firkantede blokke. Blokkene blev på trillebør kørt hen til en anden maskine, hvor de ved hjælp af en jernplade

En »buk«. En sammenbrændt stenklump fra en mislykket brænding. Foto: Helge Thomsen.

pressedes ud i rørform. Rørene blev fremstillet i fem størrelser, fra halvanden til fem tommer.

»Rørmaskinen blev trukket med håndkraft,« fortæller Asmus Hansen. »Far trak i et håndsving i den ene side, og vi knægte trak i den anden side.« – Den anden knægt var Asmus Hansens ældre bror.

Der måtte ikke laves for mange drænrør ad gangen, inden de blev brændt. Lå rørene for længe inden brændingen, blev de flade. Drænrørene måtte ikke have for stærk varme, når de brændtes. Derfor blev de sat oven på stenene i brændeovnen.

Salg af sten

Man lavede både gule og røde mursten. Stenene solgtes ikke kun til den nærmeste omegn, man solgte sten så langt væk som til Vilsbæk i Holbøl sogn og til Kliplev. Det

var en lang og tung transport ad de dårlige jordveje.

Man solgte også sten til søfartsbyerne langs Lille Bælts kyst. Stenene blev fragtet med jagten, som bragte kullene til teglværket. Det kunne også ske, at jagten sejlede til Norge med sten.

På markerne, ved stranden og på vejen ned til stranden kan endnu findes teglsten, som er stemplet NY SKOVBØL.

Men der findes også nogle, som er stemplet SKROMBERGA, og andre, som er stemplet C. H. F. PETERSEN, BORNHOLM.

Disse sten må være sejlet, dels fra teglværket Skromberga i Skåne og dels fra et teglværk på Bornholm. De må være ført til Ny Skovbøl for at sælges, når teglværket ikke kunne producere sten nok til efterspørgselen.

Den ejendommeligste og farligste transport af sten fandt sted, når vinteren var så streng, at Lille Bælt frøs til. Så transporterede man sten på slæde over til Fyn. Slæden kunne let og hurtigt føre en stor last sten frem, men våger og revner i isen gjorde færden meget farlig. Der er ikke sket uheld ved det.

Æltemaskinen

På et gammelt kort fra amtslandinspektørkontoret viser navnet **TEGLGÅRD** Steneskjærs teglværk i Ny Skovbøl.

Grundplanen viser beboelseshuset og flere tørrelader, og mellem dem er en cirkel med en diameter på 8,40 m. Cirklen angiver den hestegang, hvor de to heste trak alt teglværkets maskineri.

Inderst i cirklen var den store, solide beholder, som leret blev fyldt i fra tipvognen. I bunden af denne beholder var stålsneglene, som æltede leret.

I en lille halvanden meter høj kasse stod en arbejder og skar lerstrimlen igennem med en jernramme. Jernrammen var delt af tre stålstreng og skar således fire sten ud for hvert tryk ned i lerstrimlen.

Selve maskineriet, som trak hele apparaturet, stod i forbindelse med snegleværket og blev ved hjælp af en bom trukket rundt af to heste. Teglværksmaskineriet virkede på lignende måde som »hestegangen«, som bøndernes tærskéværk kaldtes.

Man forsøgte engang noget nyt. Mathias Asmussen fra Karmøllen havde en dampmaskine. Den blev kørt til teglværket for at

trække maskineriet i stedet for hestene. Men dampmaskinen kunne ikke trække værket. Kun Lise og Max kunne klare slæbet.

Teglværkets endeligt

På loftet i en af tørreladerne boede en arbejderfamilie med tolv børn. Manden hed Rasmus Jessen. Han ødelagde teglværket fuldstændig i 1914.

Ved krigens udbrud i 1914 fik teglmesteren straks ordre til at melde sig til krigstjeneste. Da ovnen netop var fyldt med sten, parat til at brændes, mente han, at han kunne få udsættelse i 14 dage.

Men brødrene Brix sagde, at teglmesteren straks skulle drage i krig. Rasmus Jessen kunne godt forestå brændingen. Han var optant, så han kunne ikke indkaldes – han kunne så blive teglmester.

Men ukyndig, som Rasmus Jessen var, brændte han hele ovnens indhold sammen til en eneste klump. Så voldsom var varmen, at endda ovnen blev ødelagt. Og efter 1920 var tiden og udviklingen løbet fra det gamle teglværk i Ny Skovbøl.

De eneste synlige spor, der nu er af de tre gamle teglværker, er nogle sammenbrændte stenklumper, utallige murbrokker og sten, enkelte stemplede, som findes på markerne og på strandskrænten. Og så er der vejen ned til stranden og de to dobbelte stenrækker, der sikrede fast vej til færdsel for ladning og losning af skibene, som kom til teglværkerne i Ny Skovbøl.

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

Af en rejsedagbog fra 1818

VED TORBEN GLAHN

Som ung foretog teologen, den senere som politiker så kendte H. N. Clausen en læn- gere udenlandsrejse, der også førte ham gennem Sønderjylland. I 1918 har Carl S. Petersen udgivet hans optegnelser fra denne rejse under titel: »Fra min Rejsedagbog 1818«.

Det er fhv. overbibliotekar Torben Glahn, København, der har fundet citatet frem.

På sin vej mod Flensburg noterer H. N. Clausen:

... paa 3 Miile af Flensburgveien saaes neppe tre Pletter dyrket Jord; intet Træ, intet Ax, neppe hist og her en Bondehytte i midten af uoverseelige sorte Lyngheder eller bleggrønne Græssletter; sandveiene udvide sig til Siderne uden Maal og Grændse, saa at vel Snese Vogne kunne kjøre jevn- sides.

I Ensted staae faa Skridt fra hinanden en Kirke en Kro og en Galge, et smukt Kløverblad, som kunde udlægges: Salighed, Synd, Fordømmelse. Paa denne Vei møde vi hamborgske Fragtvogne, uhyre Maskiner, udbyggede i Høide og Bredde, som bevæges af 5, 6, 8 Heste; og saa saae vi Vogne trækkes af Tyre, ogsaa af 1 Hest og 1 Tyr. Paa de holsteenske Foermænds Stivsindighed og Uregjerlighed havde vi her Exempel, da de uden at spørge Postfø- reren benyttede Heste, naar de mødte Post- vognen fra den station hvortil de vare be- stemte, og svarede ham, da han vilde bruge sin Myndighed, saaledes, at han neppe of- tere paataler en Uorden, der med udtryk- kelige Ord forbydes i Anordningen.

Flensburg ligger saa lavt, at den ikke

sees, førend man er paa Bankerne, der svæ- ve den over Hovedet; men desto mere over- raskende er Synet af den store Bye, som strækker sig langs om Fjorden, med dens Taarne og Haugeanlæg opad Høiene, hvortil Udgangene ofte gaae fra 1ste eller 2^{den} Sal. Man kjører ned ad en steil Bakke i flere Krumninger først gennem en Forstad og derpaa gennem en Port med Chr. 5s Navn ind i Byen. Den har 3 Sognekirker: Nordkirken, Nicolaikirken og Johannes el. Sønder Kirken, desuden en dansk Kirke og en Hospitalskirke; nogle af dem bære end- nu udenpaa i nicher Helgenbilleder; men destoværre er det forfaldne Udvortes et endnu mere iøinefaldende Beviis paa deres Ælde; Taarnene ere byggede i samme Smag som St. Knuds Kirkes.

Mangfoldige Bygninger have takkede Gavle med gothiske Forziringer og hvælve- de Dørre, som synes at røbe en klosterlig Oprindelse; dog ere adskillige bygninger opførte i den nyeste Smag med ligesaame- gen pragt som Skjønhed.

De mange Boutiquer og den stærke Virksomhed og Færsel paa Gaderne viser, at man er i en blomstrende Handelsstad.

Jeg gik en lille Tour udenom Byen, hvor jeg fra Høiene havde en Udsigt, som, uag- tet den i Naturskjønhed staaer langt tilba- ge for den ved Apenrade, dog ved den Kunst og Vindskibelihood, hvoraf Bygnin- ger og Hauge Anlæg bare Spor, og ved den lange, bugtede Fjord, der forekom Øiet som en lang Indsø, var overraskende og rig paa Afvekslinger.

Jeg spiiste solo til Middag i Posthuset, et porpert og galant Gjestgiversted, og kjørte derpaa videre. Vejen til Slesvig er hist og

her smuk ved enkelte nydelige Skovpartier; men, hvor disse mangle, er den samme Ufrugtbarhed og Nøgenhed; man kjører som i et ubeboet, hedenskt Land; med en Udsigt over flere mile øiner man enkelte Hytter, men sjeldent nogen Kirke.

Slesvig naaede vi først kl. 9; desto værre kunde jeg derfor i denne ældgamle mærkelige Stad hverken tage Domkirken eller Slottet i nærmere Betragtning; men med et flygtigt Øiekast fandt jeg i Gottorp een af Danmarks mærkværdigste, meest antique og majestætiske Bygninger; omgivet af Volde og Grave og mørke Alleer gjør denne svære Colos med sine store Længder og sine gamle Taarne et dybt alvorligt Indtryk. – Lige overfor Byen, der vel i en halv Miil slynger sig om den berømte Slie, ligger den ældgamle Hadebye-Kirke.

Efter med 2 andre Passengerer at have spiiist Aftensmad og drukket en Flaske Viin, tilbragte jeg timerne til Midnat søvning og kjedsommelig paa en Stoel.

D. 15. juli, da Klokken slog 12 paa Gottorf, kjørte vi med Kielerposten gennem den lange Slesviger-Gade. Uroligt blundede og drømte jeg paa Vognen, som langsomt slæbtes frem gennem det dybe Sand,

indtil jeg, ved at slaae Øinene op, fandt Natten forvandlet til Dag og det lille Egernførde for mig.

Her drak jeg Kaffe, og tog fat paa min Dagbog til Kl. 6, da nemlig den sidste Postvogn kaldte mig til Byen, der evigt skal blive mig kjær, som Samlingsstedet med min Gitte efter vor første Skilsmisse. Veien langs med den vide Egernførde Fjord, ved hvis Ende man øiner den aabne Østersøe, og gennem de skønne Skove vilde glæde hver Reisende i en Morgen saa skøn som denne var, hvis ikke Veiene vare saa tunge og Postillonerne saa utroligt tvære, dovne og langsomme. Fod for Fod slede vi os igjennem Byerne, hvor Husene stode med uhyre Tage og uden Skorstene, saa at røgen fyldte hele Huset, inden den fandt sin Udgang af den almindelige store Port paa Enden, ret som man tænker sig Hytterne i Menneskehedens Barndom. Bønderkonerne med de sorte Manda-Filthatte paa saae vi ligesaa studse og trodsige som Mændene. Omsider naaede vi Kanalen, som en Windebroe fører over, og øinede Kiels Taarn, som mit Hjerter med hele sin Længsel foer imøde endnu hurtigere end mit Øie.

Kl. 11 stege vi af i Kiels Postgaard.

Gamle og nyere kvindesmykker

AF HANNE DAHLKILD

Til den mere luksusbetonede del af vor kulturarv hører de brystsmykker, som især i Vestslesvig har været båret og stadig bæres på kvindernes festdragt. Hanne Dahlkild, Aabenraa, fortæller om tradition og symboler.

De første smykker har utvivlsomt også været brugt som amuletter. I ældre og yngre stenalder troede man, at deres magiske kraft gav lykke til fangsten og til høsten

men også at den beskyttede mod fjender og død. Kæder af rav og glas kendes fra grav- og offerfund. Fra det sydlige Europa [ca. 2500 f. Kr.] fandt armspiraler af kobber vejen til Norden, og det første guld, formet som halvmåneformede smykkeplader, kom til os fra Irland i slutningen af stenalderen.

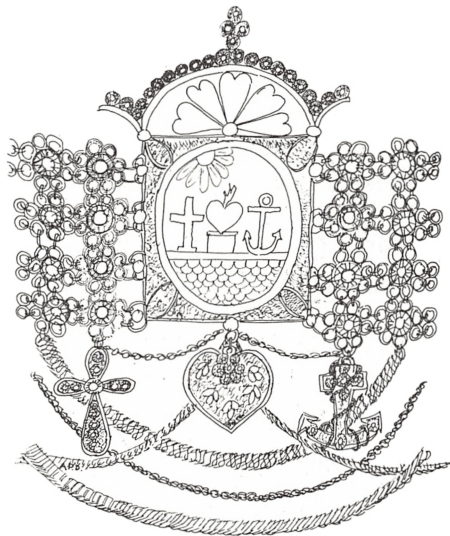
Den nordiske bronzealder blev rig på fintforarbejdede og kunstnerisk tegnede smykker, medgivet som gravgaver og henlagt som ofre til guderne. De dygtige nor-

diske broncestøbere gav råmaterialerne kobber og tin, som måtte indføres sydfra, selvstændig udformning og gav smykkerne en dekorativ og karakterisk spiralornamentik, både i bøjlenåle, knapper, bæltespænder og brystsmykker, en inspiration til en senere frisiske filigransmykker.

Første del af jernalderen er fattig på smykker, men fra det første århundrede e.Kr. er fundet grave med rige smykkefund. De indeholder de første sølvsmykker, bl.a. bøjlenåle, desuden arm- og fingerringe af guld, og perler af sten, ler, rav og glas. Fra yngre jernalder er fundet enestående guldfiligranarbejder, blandt andet spænder dekoreret med stiliserede dyremotiver. Dyreornamentikken fortsætter i vikingetiden, ofte på sølvsmykker i filigranarbejde.

I middelalderen fortsætter guldsmedekunsten fra vikingetiden. Kirken bliver en af guldsmedens største aftagere. De gyldne kors bliver båret som værdighedstegn af de gejstlige, såvel de betydningsfulde som de mere beskedne. I tiden fra 1500-1750 bliver menneskene mere verdslige. Et nyt skønhedsideal gør dragtmoden rigere, og der bliver et stigende behov for smykker. Og nu dukker svære halskæder, vedhæng og hovedsmykker frem, som vi senere vil finde bevaret i det frisiske smykke. Guld er det foretrukne materiale sammen med perler, emalje og ædelstene (efterlignes her i Sønderjylland som glasflusser i alle farver i hovedvandsæg, salmebogsspænder, dragtsmykker og spisebestik).

I Norden lever de rige og særprægede smykker med det middelalderlige præg videre i almuens stilpræg. Amagerkvindens brystspænde er skabt af en senmiddelalderlig tradition og har som særligt kendetegn Jomfru Marie med barnet, omgivet af solgislens gyldne stråler. Af andre almuesmykker kan nævnes knapper, hægter, maler, kæder og spænder, af hvilke der findes en særlig rigdom ikke mindst på Tøndereg-

Haak an Leenk

Frisisk kvindesmykke fra Før. Tegning af Arne Dahlkild.

nen og de vestslesvigke og frisiske øer.

Og her er vi så nået til det frisiske brystsmykke, et skønt kvindesmykke med alle dets rige symboler, fæstnet på en lige så smuk dragt, som – takket være øernes rigdom fra hvalfangertiden og trofasthed mod overleverede traditioner og skønhedsideal – bæres den dag i dag ved konfirmation, bryllup og andre højtidelige lejligheder. De dygtige kunstnere i guldsmedefaget har formet dem og inspireret kunstnere til – med pensel og farver – at fæstne dragt og smykker på lærred og i litografiske stik.

Har man i det foregående opmærksomt fulgt smykkernes historie, vil man kunne glæde sig over det frisiske smyksesammensætning, idet det har bevaret og videreført de forskellige udviklingstrin – lige fra vikingetiden. Herom vidner flere skattefund. Det ældste er fra Sølsted nord for Tønder fra tiden o. 850 med en vredet spiralarmring med to vindinger, og et langt rigere fund fra o. 900 fra Vester Vedsted

med blandt andet et guldstykke, der med sin hjemlige dyreornamentik og groft udførte arbejde kan være lokalt og dermed være et bevis for, at man allerede dengang kendte den særprægede filigran- og granulationsteknik. Det mest interessante fund blev gjort i Store Jynde vad 1863 og dateret til ca. 950. Det er et brudesølvfund med filigranhængesmykker af slesvigsk oprindelse.

Af de mange særlige ø-smykker, som for øvrigt har beslægtede dragtsmykker i Norge, kan her særlig fremdrages dragtsmykke fra Før, »Haak an Leenk«. Oprindeligt kan man forestille sig det praktiske, at klædningsstykket er fastholdt af to store, stærke spænder, der har kunnet gribe ind i hinanden (som hægte og malle); senere kom en sølvkæde til, der – om nødvendigt – kunne løsne det som et løsthængende skulderslag eller kåbe. Denne kæde blev med tiden længere, skiftede plads fra yderbeklædning til en inderbeklædning, blev til to og tre, blev smukt forarbejdet til brede blomsterrankekæder og derved meget velegnet til at bære hængeskæder, lange og korte, i små og store buer og ind imellem disse forskellige værdifulde sølvmonter, som søfolk og kaptajner bragte med hjem fra fjerne lande. Den ældste tegning af en sådan brystkæde fra Før er dateret 1786.

Men efterhånden, som velstanden steg ved betydelig oversøisk handel (friserne var kendt som dygtige skibsnavigatorer og sømænd), blev der smedet flere kæder til. På kvindens smykke skulle man kunne vurdere mandens velstand. Knapperne, som i begyndelsen var små, præget med mestermærke og navne, blev stadig større og dannede en tæt halvkreds om selve brystsmykket. Samme slags knapper, omend noget mindre, fandtes parvis ved hvert ærmelukke, kantet af en fin knipling, og som sølvnål i huetøjet og skuldersjalet. Midterfeltet på kæderne, ofte nu fire rækker, var pyntet med et særligt fint sølvfiligranarbejde, kro-

net med en sølvperlekantet krone med symboler. I nogle er der en »blompot«, hvor livets blomst gror op, på andre et hjerte med den udkårnes navn, på andre igen et lille alter med hjerte, kors og anker i fint staniolarbejde i forskellige farver med sirligt snoede båndinitialer og årstal, sådan som man også brugte det i salmebogsspænder og hovedvandsæg. Disse tre symboler på tro, håb og kærlighed understregede man endnu engang – mere synligt – med tre vedhæng fra den nederste blomsterkæde: et smukt forarbejdet kors, hjerte og anker, udført i filigran og forgyldt. Et smykke hver for sig, hvad det desværre også blev udloddet i til arvinger og slægtninge. Men heldigvis er der bevaret en del frisersmykker intakte, og de er af stor værdi i dag.

Smykket blev båret på festdragten, hvortil man også bar forklæder, holdt fast på ryggen af et stort filigranspænde og et mindre foran til at fæstne det med. Forklæderne kunne være mørke eller lyse efter livets højtider, bryllup, altergang, dåb og begravelse. Om man var gift, trolovet, ugift eller enke kunne ses af farvede bånd og huetøj, noget man med glæde og udbytte kan studere på Johs. Senn og Jacob Riebers 21 stik fra ca. 1800, udgivet som kobberstik med titlen »Danske nationaldragter«.

Det frisiske brystsmykke blev givet som trolovelsesgave, og med dets klare og stærke symboler forpligtede det bruden, ægtefællen, moderen til at leve et kristeligt liv på den hjemlige marskgård, mens manden var på sin lange og farefulde færd på havet.

Derfor er det ikke så underligt, at det netop var den frisiske og den alsiske folke- dragt, fra henholdsvis Syd- og Nordslesvig, som »De sønderjydske piger« bar på det historiske billede fra Genforeningen i 1920. Det var den sønderjyske kvindes tro på fremtiden og kærligheden til hendes fædreland, der gav håb i mørket og hjalp hende gennem de trange tider.

Boganmeldelser

Prøjsisk nostalgi

Manfred Vollack: Erlebtes Preussenland. 256 sider. Ill. DM 24,80. Udg. Pommersche Landsmannschaft. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft. 1984.

Prøjsen, der var det tyske riges ryggrad, er slettet af landkortet, men hverken af historien eller af tysk længsel og nostalgisk tilbageblik.

Vil man have et indtryk af, hvad tyskerne føler, de har mistet, kan man med udbytte læse en bog som Manfred Vollacks: *Erlebtes Preussenland*. Overfladisk betragtet er det en rejseskildring gennem det tabte land, gennem Pommern, Neumark, Øst- og Vestprøjsen, men bogen giver betydeligt mere, idet forfatteren lægger stoffet ind i en beretning om områdets historie. Det understreges stærkt af de fire tidstavler,

der er opstillet for de nævnte dele af Prøjsenland. De ender alle i 1945. Neumark side 71: Die deutsche Bevölkerung restlos vertrieben. – Vestprøjsen side 121: Flucht und Vertreibung der deutschen Bevölkerung. – Østpreussen side 175: Ostpreussen als deutsches Land und Verwaltungseinheit wird von den Siegermächten ausgelöscht. – Pommern side 255: Das schwärzeste Jahr in der Geschichte Pommerns.

Under fremmedherredømmet var Sønderjylland en del af Kongeriget Prøjsen.

Udskiftningen på Nordals

Per Grau Møller: Udskiftningen og dens økonomiske og sociale følger i Sønderjylland ca. 1730-1830. En analyse af et udvalgt område på Nordals. 1984, 193 sider. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. »Studier« 1. Medl.: 45,- kr. + eksp. (Bogh. 75,- kr.).

Med enkelte mindre rettelser – væsentligst af sproglig art siges det – er bogen identisk med en specialeopgave i historie ved Odense Universitet. Dette præger den da også ganske. I al almindelighed egner specialeopgaver uden en gennemgribende bearbejdelse sig ikke til udgivelse, og selv om Grau Møllers afhandling ubetinget hører til i den bedste kategori, havde det nok været at foretrække, at den enten var blevet forkortet og omskrevet til en årbogsartikel, eller at den var blevet gennemarbejdet og udvidet, så dens hovedtitel var blevet mere dækkende for dens indhold. For titlen er jo ganske misvisende, idet Grau Møller udelukkende holder sig til Nordals som et udvalgt område – udvalgt i den forstand, at området

er hans hjemegn. Imidlertid skal han ikke klandres herfor, thi Nordals er for det første i al almindelighed et interessant område og dernæst er det et af de få områder inden for landsdelen, hvorfra der er bevaret skifteprotokoller. Disse har været hovedkilden, og det er dem, der har muliggjort undersøgelserne om den sociale og økonomiske udvikling.

For at resultatet af undersøgelserne i skifteprotokollerne kan overføres på hele landsdelen, hvad Grau Møller tilsigter, må det imidlertid forudsættes, at landbrugets driftsformer i hvert fald så nogenlunde er ensartede. Der foretages forskellige sammenligninger med kongerigske forhold, medens forholdene i Slesvig, som på man-

ge måder adskiller sig herfra, så godt som ikke nævnes. Nordals er ikke typisk for det sønderjyske landbrugs forhold i den behandlede periode. Avlingshøveriet til de ganske betydelige domænegårde blev således først afløst ved deres udparcellering omkring 1770, medens denne for bønderne så tyngende byrde både i de kongelige og gottorpske amter i Nordslesvig afløstes omkring 1600. Værd at bemærke er endvidere, at der på fastlandet var ganske betydelige arealer, som var særeje, hvilket ikke var tilfældet på Nordals. Vedrørende driftsformen oplyser Grau Møller, at der i almindelighed på Nordals var 4-5 vange og at der ikke kan siges noget bestemt om sædskifte og hvileår. Der var dog også en del trevangsbrug, og Nordals adskiller sig herved fra fastlandet, hvor man havde en slags landsbykoppelbrug med 7-9 vange, hvoraf de tre blev tilsået det ene år med boghvede og/eller byg og med rug de to følgende, medens de øvrige vange blev græsset, eventuelt anvendt til høslet. Havre dyrkedes de fleste steder kun i ringe omfang, medens denne afgrøde på Nordals dækkede over halvdelen af det tilsåede areal. Også i besætningernes sammensætning var der betydelige forskelle.

En enkelt »afgrøde« synes forfatteren at have overset, nemlig frugtavlens, som var af ikke uvæsentlig betydning for de alsiske landmænds økonomi. Man taler endda om – ganske givet overdrevet – at man med indtægterne ved salg af æbler kunne betale skatter og afgifter. I hvert fald var skatterestancerne på Nordals af ringe omfang i sammenligning med f.eks. Haderslev amt, hvor disse i 1700-årene ofte kunne overstige ejendommens værdi, jorden indbefattet. Der er altså ganske betydelige forbehold, der skal tages, før de nordalsiske forhold kan overføres på og sammenlignes med det øvrige Sønderjylland.

Der må derfor også nok sættes et spørgsmålstegn ved Grau Møllers anke over, at

Troels Fink og Wolfgang Prange har uunderbyggede påstande om, at udskiftningen skyldes dårlige økonomiske vilkår under landsbyfællesskabet. Ud fra de atypiske nordalsiske forhold vil Grau Møller nu søge at råde bod på disse vrangforestillinger. Jeg tror dog uden større held. For der foreligger fra øvrighed og bønder adskillige tilkendegivelser om, at de af økonomiske grunde ønsker udskiftningen gennemført. Også den frygtelige kvægpests hærgen var med til at motivere bønderne for fællesskabets ophævelse, hvilket tilsyneladende er undgået Grau Møllers opmærksomhed. På trods af sin polemik mod Fink og Prange når han ikke desto mindre i sin konklusion til, at der i perioden 1730-1830 sker en velstandsstigning, der i vid udstrækning må tilskrives reformerne, og han ender altså med at erkende, at det ikke er så helt galt, hvad Fink, Prange og andre har sagt og skrevet om udskiftningen.

Men når disse anker er fremført og forbehold taget, skal gerne medgives, at det er en interessant og original undersøgelse, der er foretaget. Fra ingen andre steder i Sønderjylland foreligger en så grundig undersøgelse af udskiftningen set i økonomiske og sociale perspektiv. Der er mange værdifulde enkeltoplysninger fra en omfattende gennemgang af arkivalier, og det er værd at bemærke, at udskiftningen, som på Nordals gennemførtes hurtigt i årene 1767-81, ikke ændrede stort i jordfordelingens struktur i sammenligning med fællesskabets tid. Gårdmændene forblev stadig helt dominerende som jordbesiddere med 90% af al jorden.

Ej heller skete der de store og afgørende ændringer m.h.t. jordernes arrondering. Med undtagelse af Holm gennemførtes der på Nordals som i den øvrige landsdel kun udflytning i ringe grad. De enkelte gårde fik dog deres tilliggende samlet i færre lodder end f.eks. i Vestslesvig, hvor gårdene efter udskiftningen stadig kunne have 20-

30 eller måske flere marker eller fenner spredt over hele den gamle landsbymark. Afstandene til de udskiftede marker synes derfor på Nordals små i sammenligning med andre egne.

I forbindelse med skildringen af udskiftningen og parcelleringen af domænegårdene, hvorved en del ejendomme iøvrigt fik tillægsjord, skal også noteres, at Grau Møller synes at antage, at fæstevæsenet samtidig blev ophævet. Dette er dog ikke korrekt – uanset, at der ikke er den store forskel på selveje og fæste. Ved at blade i de nordalske kontraktprotokoller i 1790'erne ses, at der endnu både findes fæstebol og bonde-(d.v.s. selvejer)bol. Overgangen til selveje har vel nok på Nordals fulgt samme mønster som i det øvrige Nordslesvig, hvor realbyrdeafløsningen først afsluttes i preussisk tid. En undersøgelse af dette forhold, som Grau Møllers landsmand i snævrere forstand, Hans Lassen, Lysabild, lagde så mange kræfter i, må være en interessant opgave at tage fat på for en ung historiker.

Grâu Møller vil gerne overvinde kløften mellem de universitetsuddannede faghistorikere og amatørlokalhistorikerne. Om han har bidraget synderligt hertil ved publice-

ringen af specialopgaven får stå hen, men han bør roses, fordi han med stor flid har taget et lokalt sønderjysk emne op. Når han viser interesse for lokalhistorikeren vil det nok have været en vis rimelighed i, at han havde bladet lidt i de ikke få sønderjyske sognehistorier, som findes og hvori der er gode bidrag til belysning af landbrugshistorien; især kan peges på Skodborg, Skrave, Bjolderup, Ensted, Varnæs og Østerløgum sogne, og Grau Møller kunne hos de erfarne amatørhistorikere have høstet viden og nogle erfaringer, så at han kunne have undgået nogle af de fejltagelser, som har sneget sig ind i hans bog, bl.a. oplysningen om, at et helbol består af otte otting, medens sandheden er fire. Iøvrigt kunne det også have været interessant at erfare, hvor mange omrebninger, han ved sine undersøgelser er stødt på.

Når dette er sagt og skrevet, vil jeg gerne slutte med at lykønske den unge faghistoriker med en god eksamensopgave og samtidig udtrykke håb og ønske om, at han vil tage nye opgaver op inden for sønderjysk landbrugshistorie – dog helst på et lidt mere læservenligt plan. For der ligger så mange opgaver og venter på at blive løst.

Peter Kr. Iversen

Af Claus Eskildsens saga

Sønderjyske Årbøger 1984. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland ved Dorrit Andersen og Knud Fanø. 313 s. ill.

Redaktør Morten Kamphövener (1889-1982) fortalte engang uden fortrydelse, hvad der var den egentlige årsag til, at han ikke var blevet »sat til bogen«. Dengang optrådte landsbylærerne også som talentspejdere for seminarier og, når det gik højt, for de teologiske fakulteter. Som led i en sådan procedure fik Kamphövener far et praj af degnen. Men i dette sogn krævede en slags social Jantelov, at man først lod den største gårdejer sige sin mening. Hans

kendelse faldt omgående og lød på godt sønderjysk: »Nej, uhaue-haue-ha: Så blywer han jo bar' tysk!«

Replikken kan man more sig over, men afgørelsen er jo menneskeligt set ganske barsk. I den nationale litteratur hører vi mest om de åndelige værdier, som unge sønderjyder i fremmedherredømmets tid blev hjulpet til at modtage og formidle på kongerigske højskoler og efterskoler, men andre med gode forudsætninger fik altså

hverken den ene eller den anden chance. Det har man af indlysende grunde ikke kunnet beskæftige sig med statistisk på samme måde, som f.eks. Landeværnet i 1914 kunne aflægge punktligt regnskab for, hvorledes man på dansk side havde kunnet få noget ud af den da stort set afsluttede jordkamp. Den blev forresten ført af folk med en boglig uddannelse.

I Sønderjyske Årbøger 1984 kan man læse en meget personlig bekendelse om, hvor galt det kunne gå, når der i en situation som den førstnævnte ikke med vægt blev sagt et uhaue-ha. Det er Historisk Samfunds egen grand old man, seminarielærer Claus Eskildsen (1881-1947), der post mortem diagnosticerer sin egen nationale schizofreni. Han kaldte det selv sin vildfarelse, og den bestod slet og ret i, at han, der ellers kom fra et udpræget dansk hjem på Sundeved, under sin tyske læreruddannelse lige efter århundredskiftet blev påvirket i tysk retning.

Det er nok karakteristisk, at Eskildsen uden nogen tilskyndelse og på toppen af sin popularitet viden om gjorde denne »vildfarelse« til et moralsk og psykologisk tyngdepunkt i en afskedsforelæsning, han holdt på Tønder Statsseminarium i 1946, kun godt et halvt årstid før denne rejsende i foredrag døde på en storebæltsfærge. Manuskriptet til talen var opbevaret, og det fik årbogens redaktører tilladelse til at optrykke.

Den selvbiografiske afskedstale lægger straks ud med en dualisme. På den ene side takker Claus Eskildsen skæbnen for, at han blev lærer (»den dejligste gerning, en mand kan blive velsignet med«), på den anden side har han flere gange under nationale samvittighedsbrydninger anklaget både skæbnen og mennesker for, at de lod ham blive tysk lærer og derved afskar ham fra at virke for den danske sag med alle de åndelige og pædagogiske kræfter, han tidligt udviklede. Det burde have været et holdpunkt for ham, hvad moderen en

gang udtalte i harme over de tyske voldsmetoder: »Jeg tror, Vorherre er dansk!« Derfor: »En dreng fra dette hjem burde ikke have været sendt ind i den preussiske skoles tjeneste«. Bebrejdelsen går her på hjemmets danske naboer (Claus Eskildsen blev tidligt faderløs); disse naboer burde have været mere forudseende.

Herefter bliver sigtet mere generelt. Der tales om en åbenlys brist i det ellers lovpriste danske organisationsarbejde. »Hvert hjem skøttede nærmest sig selv, og hvert år lod man toppen af landbougdommen gå på tyske seminarier eller ad andre veje, der skulle betyde deres varige tab for den danske sag, ofte endog gøre dem til fremtidige førere i kampen mod deres barndomshjems nationale sag. Det burde have været én af de vigtigste opgaver for de danske nationale organisationer at skabe et omfattende tillidsmandsapparat til at hindre, at de mest begavede unge havnede i de tyske rækker«.

Claus Eskildsen var et sammensat menneske, hvad blandt andet spektret af faglige interesser vidner om, og således har også »vildfarelsen« en subtil undertone. Som lærer, sikkert med ambitioner, stod han i den tyske stats tjeneste og måtte være loyal. Men et medgivet dansk sindelag og kærlighed til hjemstavnen, hvor han fik embede, var en del af hans natur. Så prøvede Claus Eskildsen at spille en dobbeltrolle: det halve Janushovede dansk og den anden halvdel tysk. Et sådan maskepi viste sig i det lange løb at være menneskeligt uudholdeligt. Camouflagen blev iøvrigt gennemskuet af andre. En tysk kollega kaldte ham ringeagtende »ein verkappter Däne« (en forklædt dansker). Så tog Eskildsen skridtet helt over i den tyske lejr. Han »lukkede derfor bevidst af for al dansk påvirkning ... og søgte forbindelse med det bedste i tysk kultur«. I afstemningstiden fandt Claus Eskildsen hjem.

Så vidt, så ærligt. Claus Eskilden har

dog en lille efterskrift. Han véd godt, at der efter 1920, »måske går snakken endnu« (1946), blev løftet pegefingre og fremsat påstande om, »at jeg var blevet helt tysk«. Nej, betoner han, der var tale om en konflikt mellem det dybt liggende danske sind og en påtaget tyskhed. Genforeningen bragte den menneskelige befrielse.

Sønderjyske Årbøger er ved at blive en sværvægter på godt 300 sider. Der må så være plads for en nøgtern bemærkning om, at med en sådan stofmængde vil især de travleste af læserne foretage et udvalg efter tag-selv-bordets princip. Så der skal vist ikke stiles efter nye rekorder. Der kunne i den foreliggende udgave have været strammet i et enkelt, noget specielt bidrag. Og da også en anmeldelse må holde sig inden for en vis ramme for ikke at blive til genbrug af stof, må den følgende gennemgang blive mere orienterende end vurderende.

Indholdet er som sædvanlig ordnet kronologisk og spænder fra ca. år 1500 til vore dage. H. V. Gregersen lægger ud med noget nyt, nemlig en belysning af, hvordan det gik til, når tyske opkøbere kom til Danmark for at sikre sig okser. Deres færd kan følges gennem et ikke tidligere kendt regnskab fra hoffet i Kassel i året 1508. Derefter følger, som det første af to kirkelige emner, Peter Kr. Iversens solide gennemgang af en strid mellem sognepræst Wedel i Daler og menigheden om afgifter og konfirmation. Præsten overtrådte vitterlig kongerigsk lov ved at holde konfirmation en lille menneskealder, før konfirmationen blev indført i Danmark, men menigheden brugte det teologiske til at slå præsten ved hovedet med for hans afgiftskrav. Dr.pharm. F. Reimers skriver om fysikus Martin Reimers i Gram, hvis studier af fossiler i lergraven derude peger direkte frem mod det nye Midtsønderjyllands Museum, i Gram. Læge Johannes Brix, Aabenraa, der før har glædet landsdelen med medi-

Claus Eskildsen (1881-1947).

cinhistoriske studier, fortæller fordomsfrit og fornøjeligt om en klog kone i Aabenraa. Sognepræst Christian de Fine Licht gennemgår udførligt arbejdet i Den nordslesvigske Vælgerforenings kirkeudvalg 1918-19. Særdeles interessant og oplysende er redaktør Anders Ture Lindstrøms skildring af en vandrelærers virke i Sydslesvig fra 1920'erne til efterkrigstiden. Læreren er Lindstrøms far, Gustav Lindstrøm, som han uden panegyrik har sat et fortjent minde om tro og slid. Anders Ture Lindstrøm lægger omkring faderens optegnelser en ramme af konkrete, lokalhistoriske oplysninger. Til det sydslesvigske stof føjer sig Børge L. Barløses beretning om kunstneren Lorenz Fröhlichs ophold i Flensborg 1854-57, der affødte flere kendte billeder.

Bog anmeldelser fylder henved en fjerdedel af årbogen, hvortil kommer beretninger fra et omfattende historisk arbejde i Sønderjylland.

E.B.

Fra kloster- og kniplingetid

Løgumkloster-Studier 4. Red. Birgitte Wistoft. 260 sider. Ill. Udg. Museet Holmen, Løgumkloster, og Historisk forening for Løgumkloster. 1984.

De kulturelle initiativer i Løgumkloster har nu givet sig udslag i et fjerde bind af Løgumkloster-Studier. Man kredser stadig med særlig interesse om det gamle kloster og slottet, dog i almindelighed med tanke for de perspektiver, der rækker ud over det lokale.

Hanne Sanders undersøger Løgumklosterets placering i 1200-tallet og når til det resultat, at det i højere grad end hidtil antaget var bundet til lokalsamfundet, idet forestillingerne om klosterets forbindelser med den internationale gejstlighed og kongemagten har været overdrevne. Og hvor ordensreglerne regnede med jorden opdelt i ladegårde, der hovedsagelig blev drevet af lægbrødre, finder hun, at den største del af det spredte gods har været dyrket af fæstere.

Birgitte Wistoft tager tråden op i forbindelse med den ladegård, der har været knyttet til klosteret. Efter reformationen blev den væsentligst drevet ved hoveri, men i løbet af 1600-tallet blev jorden forpagtet bort. Med nogle kursister har hun udgravet to avlsbygninger, men noget tyder på, at det ikke er klosterets ladegård, man har fået fat i, men nogle nyere bygninger, som hertugen har føjet til slottet i et forsøg på at modernisere landbruget.

Niels Sterum er nået til den opfattelse, at korsgangen i klosteret ikke har været overhævet, men har haft et mere primitivt tag; Jesper Ballhorn har gennemgået Løgumkloster kirkes middelalderlige udsmykning, og Bent Søholm Jepsen opregner de urter omkring klosteret, der må anses for at være rester af klosterhaven.

Jürgen A. Wissing har efterforsket slottets bygningshistorie, Nicolai Haase skilddrer skolevæsenet i Løgumkloster i perioden 1864-1920 med den fortyskning af undervisningen, der gør det »forståeligt, hvorledes det for mange ældre nordslesvigere – heriblandt forfatteren – som i deres barndom udelukkende har haft sønderjysk hjemmesprog og først i skolen har beskæftiget sig med det tyske sprog, kunne føre til en fuldstændig vendt sig bort fra modersmålet«.

Der er to artikler om kniplingeindustrien, da den sang på sidste vers, dels om Løgumkloster trådfabrik, dels om en kniplingekræmmers regnskabsbog fra Løgumkloster. Blandt andet viser det sig, at man i 1830'erne gik over til at kniple billigere kniplinger med grovere tråd i håb om at klare konkurrencen.

Endelig har Johannes Lind knyttet forbindelsen mellem fortid og nutid ved at undersøge de kirkelige fredsbestræbelser, der begyndte i det sydlige Frankrig omkring år 1000 og derfra bredte sig ud til hele det romersk-katolske Europa i form af den såkaldte gudsfred, der for eksempel i 1041 blev formuleret som et krav om helligholdelse af de fire ugedage torsdagsøndag med strengere straffe for brud på freden. Kejser Henrik III lod sig heraf inspirere til en lignende fred, der blev begyndelsen til den tyske landefred.

Denne artikel ville dog have vundet ved, at forfatteren var gået tilbage til de hedenske rødder i de forskellige fredlysninger: Husfred, tingfred, torvefred, byfred o.s.v.

bjs.

Det er i dag et sjældent syn at se en landmand med et spand heste for ploven. Omlægningen af landbrugets driftsformer betyder en bedre økonomi, og hvor traktoren får indpas, bliver de store arbejdsheste afskaffet.

Beklageligvis kommer vi ikke uden om rationaliseringen, selv om de fleste nok vil være enige i, at det er hyggeligere at kæle for de godmodige pløjeheste end for en traktor. Foto: Heinz Hammerich.

Landbrugets mekanisering

Heinz Hammerich: Eiderstedts Landwirtschaft. Gestern und heute. DM 12,80. 71 sider. 1984. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft.

Denne lille bog er den første, som et formentlig nyoprettet Heimatbund der Landschaft Eiderstedt har udgivet, og den udmærker sig ved smukt tryk og god billedkvalitet. Men herudover skal det straks siges, at det er en ualmindelig interessant og velskrevet bog. Forfatteren har i 40 år virket som lærer ved landbrugsskolen i Garding og har samtidig været konsulent for de ejderstedske landmænd. Der skrives således ud fra førstehåndskendskab og selvpoplevelse om en udvikling inden for det ejderstedske landbrug, som man skal helt tilbage til 1500-årene for at finde magen til.

I løbet af de fire årtier, som beskrives i bogen, gennemføres mekaniseringen indendørs såvel som udendørs. Man får moderne malke- og udmugningsanlæg; traktorer fortrænger den stærke og smukke arbejdshest; selvbinder og tærskværk afløses af mejetærsker; høbjergningens fuldstændige mekanisering gennemføres, og græssnitteren og ensileringen holder sit indtog. Bedre omdriftafdensparsommeagerjord, ukrudtsbekæmpelse med kemiske midler og bedre gødskning har næsten fordoblet høstudbyttet i perioden. Men hvad der vel næsten er mere iøjnefaldende for den, der ved som-

mertid færdes ad de smalle veje, er kort-hornsracens forsvinden til fordel for de sortbrogede og rødbrøgede landracer. Og så franske og engelske kødracer og krydsninger mellem disse har vundet indpas. Selvom agerbruget i den tunge klægjord har været tiltagende, er græsningen stadig landmændenes vigtigste indtægtskilde. Den ved periodens begyndelse fremherskende opfedning af stude er i de senere år i stigende grad blevet afløst af opdræt af ungtyre til slagting. Det store fårehold, som i det væsentlige består af det hvidhovede marskfår, græsser stadig sommer som vinter indendigs og udendigs.

På andre områder skifter landskabet dog karakter. Forfatteren indser nødvendigheden af, at de store, »stolte« haubarge stort

set er blevet afløst af moderne landbrugsbygninger, men beklager, at disse ligesom vejrmøllerne ikke mere er med til at sætte deres præg på landskabet. Og også mejerierne er forsvundet dér som hos os. Den stadig voksende mælkemængde køres nu i tankvogne til et centralmejeri i Slesvig.

Udviklingen i Eidersted er næsten parallel med den, vi kender fra de vestslesvigske marskegne nord for grænsen, og derfor skal også nævnes den konstante trussel fra havet, som i 1962 gennembrød havdiget og oversvømmede Uelvesbüller kogen.

De mange og gode fotografier illustrerer på en udmærket måde den letlæste tekst. Det ejderstedske Heimatbund fortjener at lykønskes med den første bog i sin skrift-række.

Peter Kr. Iversen

Karl Knoop: Zur Geschichte der Lehrerbildung in Schleswig-Holstein

200 Jahre Lehrerbildung vom Seminar bis zur pädagogischen Hochschule 1781-1981. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, Husum 1984. 186 sider. DM 48,-.

I 1981 var det netop 200 år siden det første seminarium i helstaten blev oprettet til uddannelse af lærere til børneskolen. I den anledning har professor Karl Knoop, som har undervist i pædagogik ved Kiels Pædagogiske Højskole i perioden 1956-1978, skrevet en bog, som skal trække nogle lange linier i læreruddannelsens brogede historie. Ja, historien bliver netop broget, når den skal anskues fra en slesvig-holstensk/tysk synsvinkel, og giver dermed et fortræffeligt eksempel på, hvordan grænselandet også her i meget høj grad afviger fra den »almindelige« udvikling.

Bogen er inddelt i fem forskellige afsnit, som hver for sig repræsenterer forskellige faser og uddannelsestyper indenfor læreruddannelsen. Det første afsnit handler om

lærerseminarierne og dækker perioden fra 1781 til 1926. Men den første og tidsmæssigt længste periode får den korteste og mest generelle behandling. Desværre, fordi det er den periode, som set fra en dansk synsvinkel, er den mest interessante.

Ønsket om en særlig læreruddannelse hænger sammen med pietismens udbredelse, hvor vægten blev lagt på de enkelte menneskers muligheder for at tilegne sig den rette kristne lære. Men det blev rationalismen og oplysningstidens ideer, som var den dybereliggende årsag til oprettelsen af helstatens første seminarium i 1781 i Kiel. En oplyst almue var den bedste garanti for en økonomisk vækst i samfundet.

Men seminariet i Kiel bestod kun indtil 1823 og markerede samtidig rationalis-

mens nederlag efter napoleonskrigene, statsbankerot og hungersnød. Desværre har Karl Knoop slet ikke øje for seminariets politiske funktion, eller snarere nationalpolitiske. Men Kiel fik stor betydning for oprettelsen af flere seminarier i Danmark; blandt andet Blågård i København i 1791 og Det fynske Skolelærerseminarium på godset Brahetrolleborg i 1795.

Hvor kom seminaristerne fra? Knoop nævner blot nogle tal på antallet af uddannede lærere og hvor de fik stilling, og hvor han mest er optaget af, hvor få der egentlig fik stilling som lærere. Men det skyldtes, skriver han, gejstlighedens modvilje mod den i Kiel herskende rationalistiske åndelige dominans. Japsen skriver til gengæld i sin disputats om »Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814«, at en meget stor del var »dansk-talende og tyskkyndige slesvigere«. Japsen giver desuden nogle tal på, hvor mange der var født i Nordslesvig, og som bagefter kom til at virke i Nordslesvig. Og det var langt de fleste.

Kort efter Kiel-seminariets oprettelse blev Tønder seminarium oprettet i 1788. Tønder er således Nordens ældste seminarium og har mulighed for snart at blive 200 år – hvis seminariets og byens folk da ikke har gjort alt, hvad der er muligt for at skade seminariet så meget, at de slet ingen studerende får. Vesteregnens folk er ellers normalt kendt for deres stille, dybe tavshed – hvad der også i denne sag ville tjene dem bedst!

Karl Knoops hovedkilde til Tønder seminariets historie er en bog fra 1925 om »123 Jahre Deutsche Lehrerseminar in Tondern«. Denne forældede bog fra afstemningstiden nævner gang på gang Tønder som det tyske seminarium. Men oprindeligt var Tønder netop et dansk seminarium.

Af fundatsen til seminariet fremgik det, at »Fortrinsret til at blive optaget havde børn af degne fra Tønder amt og dernæst

fra de danske distrikter« (citeret fra Struensees henvisning i Japsens bog). Dette var foruden den stærkt kritiserede undervisning med til, at Tønder i lang tid blev regnet for et andenrangs seminarium. Men en nyordning af seminariet i 1803 fik som konsekvens – stik imod hensigten – at det i stadig højere grad fik et tysk præg.

Men også andre seminarier så dagens lys. I 1854 blev Tønder seminarium nedlagt, og i stedet blev et oprettet i Eckernførde.

Tønder seminarium blev dog genåbnet i 1864, men da med to afdelinger – en dansk og en tysk. Den lille danske afdeling blev i 1884 nedlagt og flyttet til Haderslev som et led i en fortyskningsproces. I Augustenborg blev der i 1878 oprettet et kvindeseminarium, som eksisterede indtil genforeningen.

Uddannelsen på de tyske seminarier var i datidens øjne meget mangelfuld. Derfor ændredes uddannelsen i 1926, og i stedet blev der oprettet pædagogiske akademier i et forsøg på at videnskabeliggøre uddannelsen. Men de pædagogiske akademier levede kun i seks år, da de blev et offer for de stigende ideologiske modsætninger i Weimar-republikken.

I nazitiden uddannedes lærerne på Høj-skoler for Læreruddannelse. Ved optagelsen skulle eleverne blandt andet give oplysninger om deres ariske afstamning og medlemskab af politiske organisationer. Karl Knoop giver adskillige eksempler på emner og problemer, der blev undervist i som et led i de studerendes politiske opdragelse. I Kiel fik uddannelsen en brat afslutning, da man skulle rømme bygningen straks ved krigens start, fordi der skulle indrettes et marinelazaret. Under krigen blev der uddannet lærere på såkaldte Læreruddannelsesanstalter. Det var en fuldstændig gennemnazificeret uddannelse. Alligevel er det interessant at læse om forskellige studerendes oplevelse af tiden, som ikke blev

følt så snærende.

Bogens sidste kapitel er det længste og handler først og fremmest om den pædagogiske højskole i Kiel. Bogens titel er derfor lidt misvisende, idet Flensborg næsten ikke nævnes.

Forfatteren går meget grundigt til værks i diskussionen om uddannelsens pædagogiske indhold, hvor det ene navn nævnes efter det andet, som kun kan have interesse for en meget snæver lille kreds.

Ud fra bogens indledning lægges der op

til, at Karl Knoop først og fremmest ønsker at diskutere forholdet mellem teori og praksis. Forfatteren har selv undervist i pædagogik og pædagogikkens historie. Men det kommer i praksis til at virke som noget meget løsrevet, da der ikke er nogen klar og entydig teori, der diskuteres. Bogen giver til gengæld et klart indtryk af, hvor forskellig læreruddannelsen har været – set fra en slesvig-holstensk synsvinkel.

Jørn Buch

Almanakken

Sprogforeningens almanak 1985 (92. årgang) bringer foruden det faste stof – kalenderen, nekrologerne, den sønderjyske vejviser på de grønne blade, der går fra side 145 til 208 – fortællinger, historiske artikler og digte, der er på folkesproget. Som Marie Jessen skriver:

»Vi Synnejyre skal snak synnejysk oldt det vi kan,
det gjælde både i æ By o å æ Laend,
isæe ven æ Bøen fra æ Skoel komme hjem,
for saa snakke de rigsdansk, det andt æ
goun i Glem.«

Som en ekstra advarsel er der en artikel af V. Tams Jørgensen om, hvordan det er gået med det frisiske sprog i Nordfrisland.

Den historiske hovedartikel er denne

gang nogle erindringer fra en præstegering i Arrild sogn, nedskrevet af sognepræst Laurids J. Nielsen (død 1980). Desværre har en ombryderfejl flyttet rundt på et par sider.

Man mærker sig også, at der er optrykt et stykke af Holger Drachmanns bestseller, »Derovre fra grænsen«, nemlig det morsomme kapitel om »Min skorstensfejer«, dog med udeladelse af det barske slutdigt.

Når man i indholdsfortegnelsen studser over en henvisning til tallene fra folketingsvalget den 8. december 1981, skal man berolige sig. Almanakken har da tallene fra valget den 10. januar 1984. Så Almanakken holder mere, end den lover, og dens traditionelle læsere kan glæde sig.

Bj. Sv.

Gadekryds med fine manerer

Uwe Thomsen: Tønders historie i hovedtræk. 112 sider. Ill. Forlaget Slusen. 1984.

De store, dybdeborende byhistorier er nødvendige af hensyn til forskningen og er en lyst at studere for de specielt interesserede. Men den almindelige læser viger uden om dem. Han har brug for kortfattede byhistorier. Selv om netop Tønder ikke just mangler de lettere tilgængelige oversigter, er det

et prisværdigt initiativ at udsende endnu en af slagsen.

Uwe Thomsen bruger penslen i raske strøg, for eksempel side 55: »Niels Juels krigskunst i Køge bugt 1677 og senere Tordenskjolds bedrifter minder mere om blodige sportspræstationer end afgørende

krigshandlinger«. Og side 65, hvor han sammenligner det dansk-tyske blandingsområde med en husmandshund af ubestemmelig herkomst, der ikke får racerene hvalpe; »hvis de alligevel forsøger at tillæge sig racehunds-manerer, bliver de latterlige«. Sagt med hilsen til personer både på dansk og tysk side.

Det er jo muligt, at denne skriveform kan få nye læsergrupper i tale. Men penselstrøgene dækker også over, at forfatteren ikke søger præcisionen i tanke. Han beskæftiger sig således meget med fremvæksten af det ældste Tønder og opholder sig her ved gravhøjene ved Emmerlev og Hjerpsted, der »markerer en oldtidsvej, som har skullet over Vidåen i sit videre forløb allerede i sten- og bronzealder«, og »kigger vi lidt på mulighederne, er det ikke urimeligt at forestille sig, passagen skete, hvor Tønder ligger endnu i dag«. – Men der er intet som helst, der tegner en oldtidsvej på denne strækning.

Senere går Uwe Thomsen ud fra, at Tønder har været et centrum for den frisiske saltproduktion. I denne sammenhæng næv-

ner han sondringen i Slesvig stadsret mellem frisere under dansk ret og frisere under frisisk ret, to grupper, som han henfører til Nordfrisland og Vestfrisland. Ganske bortset fra, at han springer Østfrisland over, bør han argumentere for sin opfattelse, når han fraviger den almindelige vurdering, at begge grupper af frisere boede i det nuværende Nordfrisland henholdsvis i de danske retskredse på fastlandet og direkte under kongen i Utlandet (på stranden og øerne).

Uwe Thomsen skriver side 29, som om Abels tipoldebarn, Valdemar, i en alder af 11-15 år er den stærke mand, der lader den kullede greve sejle sin egen sø, hvor forholdet dog er det, at grev Gert blot brugte Valdemar som stråmand.

Side 61 lufter forfatteren den opfattelse, at det var statsbankerotten 1813 og afståelsen af Norge i 1814, der ødelagde kniplin-handelen. Men kan man da se bort fra modeskift og maskinprodukterne?

Det letløbende og underholdende i fremstillingen kan desværre ikke opveje den følelse af usikkerhed, der fremkaldes af eksempler som de nævnte, og det er synd.

bjs.

En kollektiv hukommelse

Hvad finder jeg på Landsarkivet i Aabenraa? 28 sider. Ill. Udg. af Landsarkivet. 10 kr. + evt. forsendelsesomkostninger. 1984.

Da Landsarkivet i anledning af sit 50-års jubilæum fik stillet et beløb til rådighed til løsning af en formidlingsopgave, blev gaven brugt til den foreliggende lille, overskuelige pjece.

Det er utroligt, at det er lykkedes at samle så megen orientering på ikke mere end 28 sider.

Her kan den interesserede finde en koncentreret vejledning gennem de 12 km arkivalier, der gemmer sig bag landsarkivets mure. – Ikke således at forstå, at man selv kan begive sig på vandring mellem reoler-

ne, men man får at vide, hvad man kan få hjælp til at finde. De mest anvendte arkivalier, for eksempel kirkebøgerne, står i kopier til rådighed på læsesalen, men ellers får man oftest udleveret de originale papirer – og i almindelighed kun til brug på læsesalen (det henstilles diskret, at man ikke spytter på fingrene, når man blader i de gamle papirer – af flere grunde).

Her er afleveringer fra offentlige myndigheder (udførligt oplyst, så man også kan se, hvad der ikke er afleveret). Her skelnes mellem administrationen før 1864, tiden

1864-1920 og den senere danske administration. Alt ledsaget af små, nemme orienteringskort. Her bør man særlig mærke sig stiftsinddelingen, idet sager fra den vestlige del af Nordslesvig (Ribe stift) opbevares i landsarkivet i Viborg – til gengæld har man i Aabenraa Haderslev stift, der også omfatter den sydlige del af Vejle amt – en for stedlige brugere lidt upraktisk opdeling. Men selvfølgelig nemmere for stifterne selv.

Endelig bør særsamlingerne nævnes,

derunder Pergamentsamlingen, Kortsamlingen, Søfartsamlingen, Manuskriptsamlingen og diverse andre tilsyneladende meget spændende ting under »Forskelligt«.

Til slut: Ved aflevering af privatarkiver bør man ikke selv »rydde op«, men aflevere hele herligheden til de erfarne arkivarer, der har mere forstand på »det ømtålelige kassationsprincip«, som nu afdøde rigsarkivar Johan Hvidtfeldt kaldte det. Hellere aflevere for meget end for lidt til den kollektive hukommelse.

Lokalhistorie med bredt sigte

Eskild Bram: Flensborg 1284-1984. 130 sider. Ill. 35 kr. hos udgiveren: Sydslesvigsk forening.

Ved siden af de større lokalhistoriske værker, der henvender sig til de specielt interesserede, er der behov for mere kortfattede, folkelige fremstillinger. En sådan bog er Eskild Brams bog om det jubilerende Flensborg. Det er rigtigt, at en opgave af denne art bliver overdraget en journalist med støtte fra de fornødne eksperter, og resultatet er blevet godt.

Hvert af 13 kapitler indledes med en kort orientering om den almenhistoriske baggrund for det pågældende tidsafsnit, og derefter følger så den mere indgående behandling af de lokale forhold. Undervejs får man altså både overblik og detailindsigt, og det er virkelig lykkedes at give et billede af Flensborgs omskiftelige og dramatiske historie.

Der er ting, man kunne have ønsket medtaget eller formuleret anderledes. For eksempel er det korrekt, at nazisterne i 1937 forbød »den på tysk skrevne danske avis Der Schleswiger«. Men på det tidspunkt var Der Schleswiger blot et tillæg til Flensborg Avis på to sider. Dødsstødet fik Der Schleswiger i Weimarrepublikken, da bladet var forbudt fra den 21. november

1923 til den 28. januar 1924, altså hen over et kvartalsskifte. Den slags koster abonnenter, og Der Schleswiger mistede ved årsskiftet 1923/24 ca. 7000 af de 11.600 holdere, et knæk som bladet aldrig forvandt.

Enkelte trykfejl har ramponeret nogle årstal. Beyers epitafium er ikke fra 1951, men fra 1591, og den gottorpske del af Holsten kom ikke under kronen i 1713, men i 1773.

Det er usandsynligt, at Flensborg har fået sit navn efter Morbek (i stadsretten: Marthbæk), der ikke kan identificeres med Flensaa. Marthbæk dannede grænsen mod nord, medens Flenstoft lå sydvest for byen.

Men det småting. Helhedsindtrykket af bogen er udmærket. Det er skade, at bogen kom så sent i jubilæumsåret, at anmeldelsen først har kunnet komme året efter, men heldigvis har bogen værdi ud over jubilæet. Måtte mange af de danskere, der tager på indkøbstur til Flensborg, føle trang til at lære byen nærmere at kende, som det kan ske igennem denne vejvisning til fortid og nutid.

bjs

Grænselands-dagbog

Ved FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

1. december: I Treja indvies en ny gymnastiksal ved den danske skole, og Historisk Samfund for Sønderjylland afslører samtidig en mindeplade for rigsdagsmand Gustav Johannsen, der voksede op på Sølvested-Treja egnen.

3. december: Menighedsrådsvalgene i den nordelbiske kirkes område fik kun en valgdeltagelse på omkring 15 pct. I Flensborg var valgdeltagelsen 13,3 pct. Kun på hallig Grøde nåede man op på 92,3 pct.

4. december: En afdeling for småbørn indtil tre år ved den danske børnehave i Vesterallé i Flensborg kan snart melde om fuldt hus.

Skt. Johannes-klosteret i Slesvig genåbner efter en omfattende restaurering.

5. december: Landbrugsminister Günter Flessner erklærer sig tilfreds med de resultater, Flensborg fjord kommissionen hidtil har nået, og tilsiger et fortsat samarbejde mellem landsregeringen i Kiel og Sønderjyllands amt. Fra tysk side vil man i de næste 15 år investere 135 mill. DM til det fortsatte arbejde.

7. december: Danfoss-koncernens afdeling i Flensborg har haft en omsætningsstigning på 328 mill. DM.

Industri- og Handelskammeret i Flensborg vælger som afløser for dr. Hans A. Rossen, lederen af Kartoffeludnyttelsesselskabet Cordes & Stoltenburg i Slesvig, dr. Hans Martin Stoltenburg til ny præsident.

11. december: For de godt 300 lønmodtagere med bopæl syd for grænsen og arbejde i Danmark giver ændringer i loven om kommunal indkomstskat en stigning i skatteprocenten på 7% næste år.

Brüggemann-alteret i Slesvig domkirke lider af alderdomssvaghed. Årsagen hertil er udtørring af træværket som følge af opvarmning af kirken.

13. december: Under landdagens finanslovsdebat stemmer K. O. Meyer som følge af de øgede tilskud til de danske skoler.

Der Nordschleswiger kommenterer i en leder Meyers stemmeafgivning således, at den vel kan berolige hans borgerlige vælgere, men let kan skabe vanskeligheder med de grupper, der mere sympatiserer med SPD eller de grønne.

14. december: På et møde i Slesvig oprettes en afdeling af SSV-Ungdom.

15. december: Flensborgs indbyggertal er i det forløbne år steget med 440 til 86.926.

20. december: I Husby i Angel er genoprettet en dansk ungdomsforening. Foreningen har ligget stille siden 1967.

Landsregeringen forelægger nu et mere konkretiseret erhvervsfremmeprogram for Sydslesvig. Der skal skabes 5.500 nye arbejdspladser og sikres 3.750 gennem etablering af højt kvalificerede arbejdspladser. Karl Otto Meyer opfordrer til at lægge vægt på egnen omkring Kappel, Nibøl og Husum.

29. december: Samtlige tyske skoleformer

i Rendsborg-Egernførde amt har i det forløbne år haft en tilbagegang fra 27.971 til 26.170 eller 1801 elever svarende til 6,4 pct.

Byerne Kappel og Fåborg underskriver en venskabskontrakt i internationalt farvand på en sejltur over Østersøen.

31. december: Hverken Flensborg Industri- og Handelskammer, Håndværkskammeret eller landbruget erklærer sig tilfreds med den økonomiske udvikling i 1984. Forventningerne til året blev ikke opfyldt.

NORD FOR GRÆNSEN

1. december: Den tyske skole i Haderslev, der besøges af 114 elever, må som følge af offentlige sparebestræbelser regne med et minusbeløb på ialt 80.000 kr. Den tyske børnehave har efter flytningen til nye bygninger og gennem udvidelse til dagplejeinstitution for børn fra 2-12 år, haft en betydelig tilgang; der er nu indskrevet 44 børn, hvortil kommer nogle på venteliste.

2. december: Nogle sønderjyske børn lærer rigsdansk betydeligt tidligere end for ti år siden; allerede i børnehaven udskiftes sønderjysk med rigsdansk, fremgår det af en undersøgelse Karen Margrethe Pedersen har foretaget på Tingleveggen for Institut for Grænseregionsforskning.

6. december: Det sønderjyske arbejdsmarkedsnævn bevilger 2,4 mill. kr. i jobskabelsesstøtte til restaurering af Frøslev-lejren.

Til Tørning Mølle-projektet bevilges samtidig 276.000 kr.

8. december: I en længere artikel i Der Nordschleswiger skriver gårdejer Walter Christensen, Augustenhof i Nordborg, om den tyske skole i Lunden, som, hævder han, er tæt på at miste sin ånd som tysk skole; den er ved at udvikle sig til en »Lilleskole«,

præget af danske forældre og dansk sprog. Kun hvert fjerde barn kommer fra en tysk familie. Indlægget følges af en heftig læserbrevsdebat, hvori især skolens alsidighed fremhæves.

13. december: Kölnische Rundschau betegner i en artikel lederen af det tyske mindretalssekretariat Siegfried Matlok som den eneste statsligt lønnede lobbyist i kongeriget Danmark, men finder at løsningen med et tysk sekretariat har vist sig som en praktisk og nyttig løsning.

17. december: Storebælts-broens effekt for erhvervslivet overvurderes, og en fast forbindelse vil ikke øge omsætningen indenfor Sønderjyllands erhvervsliv væsentligt, mener Gøsta Toft, videnskabelig medarbejder ved Grænsforskningsinstituttet i Åbenrå.

Under istandsættelsesarbejder ved Tørning Mølle findes i en stald en gravsten, som formentlig kan dateres helt tilbage til 1200-tallet.

27. december: Danmarks sidste jævnstrøms-eltværk i den historiske Store Jyndeved Mølle, som fra 1908 til 1960 var eneste strømleverandør til hele Store Jyndeved by, omdannes nu til vekselstrøm.

Lederen af den tyske skole i Haderslev, D. Hallmann, oplyser i forbindelse med opfordring til indskrivning til skolen, at undervisningssproget ved skolen er overvejende tysk, men dansk betragtes samtidig som et hovedfag og følger den offentlige læseplan for faget dansk; man anvender de samme lærebøger som de kommunale skoler.

Professor Niels Jørgen Gimsing, Danmarks Tekniske Højskole, mener, at Store Bælt i dag danner en barriere, som hæmmer samfærdselen mellem Øst- og Vestdanmark og dermed det danske samfunds udvikling. Derfor har landsdelene brug for en fast forbindelse.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S
Vestergade 14, 6500 Vejens
Telf. (04) 54 12 26

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.

Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

SYDBANK
- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Nørremarksvej 84 . Tønder . Tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse Sparekassen Sønderjylland

Storegade 12 . Aabenraa . Tlf. (04) 62 15 67, lok. 25
Mandag og tirsdag kl. 9-15; torsdag kl. 9-13

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Grænselandets liv
Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

A/S Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Mød
Bankrådgiveren i
PRIVATbanken

Jydernes
egen
kreditforening...

JYLLANDS
KREDITFORENING

6100 HADERSLEV: Åstrupvej 13
Tlf. (04) 52 70 00
6950 RINGKØBING: Herningvej 3
Tlf. (07) 32 01 11
8800 VIBORG: Sct. Mathiasgade 1-3
Tlf. (06) 62 33 33
9100 AALBORG: Boulevarden 43
Tlf. (08) 12 38 77
8260 ÅRHUS-VIBY J: Borgvold 16
Tlf. (06) 14 88 00

**ALM.
BRAND**
AF 1792

TEGNER AL
FORSIKRING

Branddirektoratet i:

GRÅSTEN
Ahlefeldvej 10
Tlf. (04) 65 17 67

SKÆRBÆK
Tøndervej 12
Tlf. (04) 75 22 75

HADERSLEV
Nørregade 23
Tlf. (04) 52 07 66

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Sønderjysk Månedsskrifts redaktionsadresse:

H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Ekspeditionens adresse:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderstevvej 45, 6200 Åbenrå.

Tlf. (04) 62 46 83. Giro 504 26 82.

Redaktion:

Bibliotekar Jane Bossen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 6340 Kruså.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev.

Tlf. (04) 52 17 37 (ansvh.).

**IDRÆTSHØJSKOLEN
I SØNDERBORG**

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, atletik og svømning.

Sommerkursus for kvinder og mænd 3. maj - 28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd 3. oktober - 28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder - Aktiv deltagelse i udgravninger - Indsamling af folkeminder - Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.

Lange kursus: 2 måneder januar-februar, 3 måneder marts-maj, 5 måneder januar-maj.

Korte kursus juni-november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag-fredag kl. 10.30-13.00

BRF

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september

4 måneders kursus fra januar

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S · VOJENS

**Vi skaffer
penge
til huse**

>D
**Kreditforeningen
Danmark**

Distrikt Sønderjylland
Storegade 31, 1. Postbox 103.
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

Sparekassen

Sydjylland